

Коханка з площі Ринок
Андрій Анатолійович Кокотюха

Ретророман

Осінь 1914 року. Почалася Велика війна, Львів окупований російськими військами. Звичний ритм життя мінється назавжди. У місті – голод, холод, арешти. Люди шоковані, виживають. Кліма Кошового заарештовано і він чекає вироку в тюрмній камері. Все мінє вбивство Божени Микульської, коханки офіцера російського генерального штабу. Коханець – останній, хто навідав її квартиру на площі Ринок. І був не єдиним коханцем. Справа делікатна, розголос не потрібен. Тому Кошовому пропонують залагодити її в обмін на свободу. Рухаючись у пошуку вбивці крок за кроком, Клим та його друг Йозеф Шацький серйозно ризикують життям, відкривають для себе світ шпигунів та зрадників, дізнаються кілька військових таємниць, а головне – останній секрет загадкової красуні Магди Богданович...

Андрій Анатолійович Кокотюха

Коханка з площі Ринок

Окрема подяка Міській адміністрації Львова та особисто Андрієві Садовому – за всебічну підтримку та гостинність.

Львів, листопад 1914 року, площа Ринок

Їй знову погрожували.

Від початку місяця – втретє. Цього разу гнівними анонімними записками не обійшлося. Пізно вночі знадвору кинули у вікно спальні каменюку, брязнуло скло й розбудило капітана.

Платов завжди засинав відразу після любощів, Божена ж потім довго лежала з розплющеними очима, вдивлялася в темряву, збирала до купи рій думок і чекала, коли коханець захропе. Цю манеру проявив уже в їхню першу ніч разом. До того все відбувалося, як він сам жартома казав, кавалерійським наскоком. Хоч сам до кавалерії стосунку не мав, служив офіцером із особливих доручень при військовому генерал-губернаторі.[1 - Граф Бобринський, Георгій Олександрович (1863–1928), у 1914–1915 роках генерал-губернатор Галичини, проводив послідовну політику

русифікації.] На фронт не особливо рвався, представником армії-переможця чудово почувався у Львові, і, виходить, тут для нього війна скінчилася. У кожному разі, Антон Платов сам так думав і говорив їй кілька разів.

Божена нічого не знала про славний родовід, яким коханець почав похвалитися, щойно вони познайомилися. Їй вдалося привернути увагу офіцера, бо заговорила французькою. Російської не знала вона, польською не володів капітан, тож миттю побачив у ній близьку душу. Так сказав сам, щедро наливаючи шампанського. А вже після третього келиха говорив лише він. Божена слухала, кивала й дозволяла час від часу підливати собі, хоч вважала, аби не втратити контроль, ігристе вино їй теж могло розв'язати язика.

І не стримувала себе – кидала блискучому, підтягнутому, гладенько поголеному російському офіцерові шпичку: запитати б у вас, звідки взялося французьке шампанське на прийнятті. Тоді б йому довелося пояснити – не його клопіт дбати про напої та наїдки. Божена могла нагадати новому знайомому про пограбований склеп[2 - Тут: склеп – крамниця.] у пасажі Миколяша,[3 - Наскрізний прохід між вулицями Коперника та Крутою (тепер – М. Вороного) з торговою галереєю, накритою ажурною заскленою металевою конструкцією довжиною 120 метрів і шириною 18 метрів. Пасаж був одним з перших сецесійних об'єктів у Львові, споруджений у 1898–1900 роках. Загальна площа пасажу становила 5750 квадратних метрів. У пасажі Миколяша були два кінотеатри, ресторан Орловського, кав'ярня Гугета, магазини порцеляни, солодоців, квітів, фотосалон. Ввечері пасаж сяяв ілюмінацією, взимку опалювався. Зруйновано 22 червня 1941 року.] до війни найкраще французьке шампанське продавалося там. Звісно, скаже у відповідь: грабували не офіцери, а солдати, за мародерство їх покарано. Але конфісковане вино, яке неотесана солдатня не встигла випити, назад не повернули, передали в розпорядження військового генерал-губернаторства,[4 - Тимчасове військово-генерал-губернаторство Галичини, створене за наказом головнокомандуючого російської армії великого князя Миколи Миколайовича від 22 серпня 1914 року. Підставою стало тимчасове положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими по праву війни. Існувало до 15 березня 1916 року.] тож вони все одно зараз п'ють крадене.

Ані цих, ані інших докорів капітан від своєї дами не почув. Натомість Божена слухала кавалера, дізнаючись про нього багато цікавих, як він вважав, речей. Передусім – про його пряме споріднення з династією тих самих Платових, рід яких тягнеться від знаменитого донського отамана.[5 - Платов, Матвій Іванович (1751–1818), отаман Донського козачого війська, генерал від кавалерії, засновник Новочеркаська та родоначальник військової династії.] Виявляється, причетність до славної військової династії не відкривала хлопчикам іншого шляху, крім військової кар'єри. Тому Антон Платов дістав капітанський чин незадовго до початку війни, фактично не побувавши на фронті, а від самого випуску із кадетського корпусу опинившись при штабі в Петрограді. Він вважав це великим успіхом. Чесноти помітили швидко – так прозвучало з його вуст. Штабна робота й загалом тилова служба злочинно недооцінені тими, хто годує вошей в окопах і веде в атаку вояків.

– Розумієте, мадемуазель Божено, – розводився Платов, розмахуючи келихом, мов незграбний диригент оркестру – паличкою, – вони там, на передньому краї, злі на весь світ. Знаєте, чому? Бо не мають можливості приймати рішення, і це, я вважаю, правильно. Уявіть, якщо кожен командир на своєму окопному рівні почне наказувати солдатам сам. Погодьтеся, то буде не війна, не армія – хаос, хаос та анархія! Звичайно, всі хочуть наступати й швидко перемагати. Але ж наш ворог теж

сильний, не враховувати того – злочин, військовий злочин, так-так! Штабних офіцерів не люблять, бо ми, бачте, маємо змогу пити шампанське, фліртувати з вродливими дамами, користатися плодами їхньої, як вважають окопники, перемоги. Вони не здатні зрозуміти, прийняти для себе, усвідомити: без штабів, без військового керівництва, без визначення їхніх стратегій з тактиками армійські частини вже давно відступили б до Петрограда й здали його під тиском кайзерівських військ.[6 - Німецька імперська армія (Deutsches Kaiserliches Heer), або Рейхсхеер (Reichsheer), назва збройних сил під командуванням кайзера Вільгельма Другого.] Ви дивуетесь, а це все – наше, посконне, російське, чорт забирай, pardonnez-moi s'il vous pla?t. У нас дуже люблять лаяти своє. Чим смачніше ганиш – тим більший патріот. Якщо шпетиш постійно свій штаб, своє військове керівництво, зрештою – свого царя, одного разу програєш не лише війну. Програєш країну, ось так я скажу вам, мадемуазель Божено!

Зробившись коханцями, вони не перейшли на «ти». Платову подобалося демонструвати в такий спосіб свою повагу до жінки. Божені було все одно, як до неї звертається капітан. Вона почала приймати його на всю ніч із суто практичних міркувань: із кінцем жовтня настали перші холоди.

Топити не було чим.

Божена Микульська у Львові народилася. Прожила тут двадцять вісім років. І на її пам'яті вперше в усьому місті за короткий час зникли всі запаси вугілля, дров та гасу. Це сталося трохи більше, ніж за місяць відтоді, як сюди зайшла російська армія. Містяни почали рубати дерева в парках, чого раніше ніхто собі не дозволяв. Адміністрація ж закривала на руйнування очі, радіючи хоч якійсь можливості вирішити проблему опалення без її втручання й допомоги. Божена мала у своєму помешканні п'єц, який не було чим топити. Почала замерзати, бо від природи була мерзлячкою, з ранньої осені змушена була виходити з дому в тепліших рукавичках.

Коханець під ковдрою на всю ніч – це тепло. Платов же, здається, з іншого тіста. Щоби постійно рожеві, випромінюють тепло, тіло так само гаряче, мов жар, і він завжди спав голий, тоді як вона мусила вдягати теплу нічну сорочку до самих п'яток і насилу домовилася з коханцем, аби не наполягав, щоб роздягалася повністю.

Капітан же мав із цього приводу дивний пунктик. Якось Божена знайшла в його речах кілька фотознімків із оголеними та дуже символічно прикритими жінками. Роздивилася, знизала плечима, поклала на місце. Жодних висновків не зробила, сприймаючи подібне захоплення цілком нормальним для молодого тридцятирічного огира. Вона лиш переконалася: з такими хобі Платов навряд чи коли заведе собі нормальну родину. А якщо й заведе, то дружина має поводитися тихо, скромно, народжувати дітей одного за одним, сидіти вдома та берегти сімейне вогнище. Сам же Платов не нагуляється ніколи.

Нехай.

Саме зараз, у своєму становищі, Божену Микульську все в коханцеві влаштовувало. Включно зі способом життя й мислення. Власне – оцей самий спосіб життя й мислення їй дуже підходив.

Божена мешкала у вигідному, як показав час, місці: поруч із ратушею, на площі Ринок. Тут працювали в цілодобовому режимі, тож світло мало бути постійно. Й

електрику давали не лише в те приміщення, мешканці довколишніх вулиць теж не сиділи в темряві. Це виглядало чи не єдиною перевагою окупаційного режиму для них.

Решту труднощів війни кожен долав для себе сам, як міг.

Божена знайшла вихід. Точно знала: не одна у Львові завела коханця-росіянина.

Звісно, є певний нюанс, але про це ліпше не думати. Часом їй здавалося: як не Платов, то інші його друзі-офіцери, особливо – той Зубов, здатні читати думки. Адже вони можуть частково відбиватися на лиці чи в очах.

І потім, мужчина поруч уночі – захист.

Коли нещодавно брязнуло скло, капітан миттю прокинувся, зіскочив з ліжка, як був, голий, кинувся до вікна, заволав назовні прокльони. Лаявся російською, щедро, на кілька колінець. Дозволяв собі таке й у ліжку, щиро вважаючи: жінку подібне має заводити, хоча зазвичай у спілкуванні про чистоту мови дбав і був сама галантність та делікатність. У центральній частині міста перебоїв із електрикою не було, але світла не вмикав. До темряви Божена призвичаїлася, і голий капітан біля розбитого вікна навіть із огляду на драматизм ситуації виглядав доволі кумедно.

Нарешті, відчувши себе незатишно, Платов знайшов та натягнув шовковий халат, який сам сюди приніс, вимінявши на Краківському базарі, куди зголоднілі заможні колись городяни виносили все цінне, але не потрібне тепер, на продаж чи, що вдавалося частіше, обмін. Ставши посеред спальні у войовничу позицію, коханець тупав босою ногою по холодній підлозі, грозив просто зранку піти до Зубова й змусити його вжити, нарешті, заходів. Бо погрози вірнопідданим Його Імператорської Величності, якою стала дама Микульська, – це замах на корону, не інакше. Божену цькують вороги й напевне виконують наказ австрійської розвідки. Це називається порушенням стабільності в тилу, підбурює нових підданих Російської імперії проти їхньої нової держави, нарешті – хуліганством, із яким мусить боротися поліція.

Божена заспокоїла Платова, переключила на іншу, нагальнішу проблему: вікно без скла, за ним – зимний листопад, опалювати без того нічим, а тут взагалі холод собачий. Погодившись, коханець увімкнув світло, обережно витяг скалки з рами, сам дбайливо зібрав небезпечні гостряки з підлоги, викинув усе це назовні, на брук хідника, потім старанно закрив порожнину диванними подушками, закріпивши зсередини щіткою з великим держакон, аби трималися краще. Винахідливість Божена оцінила, на позір хистка споруда якось протрималася до ранку, а потім капітан десь роздобув скляра й нову шибу. Щоправда, вітражну, вона вирізняла її вікно від решти, що виходили на площу, але не ті часи, коли крутять носом. Добре, хоч так, сама б вона ніколи не знайшла ані скла, ані майстра.

Хоча...

Була б сама – їй би не погрожували й не кидали каміння серед ночі.

Відтоді минуло три дні, й тепер Божена Микульська чекала іншого гостя. Дозволила собі такий ризик, бо Антон Платов терміново відбув із штабом до Перемишля. Не до самого, ближче до фронту, лінія оборони проходила там, і дозволені для друку російські та польські газети щодня писали про скоре взяття стратегічно важливого

міста. Божена знала й те, про що не напишуть газети, принаймні – зараз, поки Перемишль не взятий. Їй дуже важливо було дочекатися повернення коханця.

Балакучий, хвалькуватий, він не забариться – прибіжить. Знав, відрядження буде тривалим, постарався й роздобув десь для неї вугілля та дров, не з порубаних дерев, тих, котрі постачалися централізовано, для потреб регулярної армії. Грійтеся, мадемуазель Божено, поки я не повернуся у ваші обійми. Не сумуйте, ніхто не скривдить.

Бомкнув настінний годинник.

Майже одразу, в унісон йому, подзвонили. Той, на кого чекала, чомусь прийшов раніше. Ризиковано.

У передпокої світла не було, тож вона запалила велику свічку, взяла підсвічник, старий, важкий, бронзовий, лишився від бабусі.

Пішла до дверей.

Розділ перший

Климентій Кошовий, мазепинець

Перетворитися на худобину можна швидко.

Клим мав такий досвід, провівши на початку тридцять першого року життя тиждень у казематі «Косого капоніра».[7 - Укріплення в складі Нової Печерської фортеці (Київ), споруджене 1844 року. Використовувалося як політична в'язниця з особливо строгим режимом у 1860-х роках після придушення польського повстання і на початку XX ст.] Тепер, опинившись в одиночній камері Бригідок,[8 - Найстаріша діюча в'язниця у Львові. Розташована на вулиці Городоцькій, 24 в будівлі, перебудованій зі старовинного римсько-католицького монастиря жіночого ордена Святої Бригіди.] він пригадав свою радість у день звільнення. Радів не з того, що виходить на волю, а принесеним наглядачем у камеру тазу, кухлю із гарячою водою та бритві. Поки в'язень голив тижневу щетину, тюремник стояв над ним стовпом. Нічого не сказав, Кошовий сам розумів: не зводить очей із нього, аби раптом не спробував перерізати собі вени чи полоснути по горлу. Подібні випадки серед політичних у тюрмі траплялися. Але то була швидше наочна демонстрація пильності. Бо Клим був свідомий: просто так привести себе в порядок не дозволяють, інакше зробили б це раніше. Коли вже наважилися видати бритву, хай тупеньку, це значить – довіряють, не чекають жодних нерозумних вибриків. Навіть якщо ведуть на скорий суд та дадуть зголити щетину, все краще, ніж сидіти отак.

За добу після того Климентій Назарович Кошовий їхав у вагоні другого класу з

Киева до Львова. З однієї держави – в іншу. Аби у свої тридцять почати життя з чистого аркуша. Вертатися до рідного міста у найближчій перспективі йому не світило, інакше – новий арешт. І напевне – суд та заслання. Пощастить, якщо не відправлять на каторгу.

Тоді, шість років тому, спекотного літа він не міг подумати, що знову опиниться за ґратами і знову – за звинуваченням у мазепинстві.[9 - Зневажливе визначення національно-визвольного руху українців в Російській імперії. Термін почав вживатися у XVIII ст. після виступу гетьмана Івана Мазепи проти російського царя Петра I у 1709 р. у відношенні до прихильників гетьмана, а пізніше і до інших, кого підозрювали у нелояльності до режиму. Прагнення до відокремлення від Росії розглядалося російськими націоналістами як сепаратизм і зрада.]

У Києві царська охрнка взяла Кошового на замітку, бо він, молодий, але вже досить відомий та успішний адвокат, син не менш відомого й шанованого правника Назара Григоровича Кошового, взявся захищати кількох малоросів. Після заборони друкувати книги, газети й журнали українською мовою вони облаштували підпільну друкарню й заходилися видавати зовсім безневинні, на Климове переконання, книжечки на дешевому папері. Жодних політичних прокламацій, декларацій та ідей. Лише просвітницька література: абетка, народні оповідки, віршики для дітей, публікації для дорослих. Усе стосується передусім царини культури та народознавства, а не закликає на руйнування основ Російської імперії.

Тим не менше, друкарів назвали мазепинцями та почали клеїти ледь не державну зраду. Прокурор наполягав: малоросам цілком вистачає дозволених видань на кшталт «Украинской жизни»[10 - Літературно-науковий і загальнополітичний місячник російською мовою, виходив у Москві (1912–1917) під фірмою видавця й адміністратора Якова Шеремецьїнського. Метою журналу було ознайомлення російських читачів з українськими культурними надбаннями та піднесенням української національної свідомості.] та інших, у яких уживається російська мова. За його словами, в Київській губернії всі письменні володіють російською. Тому друк будь-чого іншими мовами, зокрема малоросійською, є проявом сепаратизму. Кошовий у якийсь момент надто захопився, відчув – прокурор слабне, знаходить усе менше й менше аргументів. Обвинувачені ж за його порадою взялися наголошувати на вірнопідданстві, виправдовуючи свою діяльність намірами займатися просвітництвом передусім на селах, де прості люди не мають доступу до тих друкованих видань, котрі поширюються у великих та малих містах.

Усе йшло добре. Але один із підзахисних раптом заявив відкритий протест проти утисків усього українського, категорично відкидаючи визначення «малоросійський». Потім сказав Кошовому в очі: набридло викручуватися, тримати дулю в кишені, за переконання піде на плаху. Спинити це Клим не міг, довелося міняти тактику, та зробив лиш гірше. Дуже скоро сам опинився за ґратами, його теж назвали спільником мазепинців, а отже, таким самим зрадником інтересів держави. Кошовий відмовився це визнавати – і слідчий почав пристрасний допит.

Тоді він захопився, підслідний сильно вдарився головою об муровану стіну, перед очима все поплигло, ледь не знудило, а коли спробував підвестися – дістав удруге, тепер уже спрямовано. Втратив свідомість на короткий час, очунав, коли на голову вилили холодну воду з графина, наступної миті почув наказ припинити свинство. Над ним стояв жандармський офіцер, котрий назвався поручиком Зубовим, вибачився за нестриманість слідчого, хоча додав: чудово розуміє його гнів, адже той – переконаний монархіст, державник і ненавидить зрадників. Климіві навіть із розбитою головою стало клепки усвідомити: тут граються в доброго та злого. Але

поговорив із поручиком, спробував пояснити тому свою позицію, у відповідь почув щире у своїй засмученості резюме:

– Жаль, що ми не зрозуміли один одного, пане адвокате, – після чого звелів відправити його в камеру.

Надалі не били, лиш тиснули морально. Поручик Зубов бачився з ним ще кілька разів, сидів на допиті й мовчав, іноді щось черкав олівцем у своєму записнику. Вже тоді у Кліма почало смикатися праве віко, нервовий тик став наслідком легкого струсу мозку. Несподівано вийшовши на волю завдяки неймовірним батьковим старанням, він думав – з часом усе пройде. Але не минулося, набута в тюрмі фізична вада лишилася назавжди. Хіба в спокійній обстановці, коли не було стресів та великого нервового напруження, тик майже не давав про себе знати.

Останній рік не рахується.

Втративши минулої зими, перед самим весіллям, свою наречену Барбару, яка стала фінальною з череди жертв маніяка, прозваного Різником із Городоцької, він занурився в страшну депресію. Кілька днів після похорону люто пив, чого раніше собі ніколи не дозволяв. Потім зупинився, допомогло втручання Магди Богданович, бо її та історія зачепила аж зовсім із несподіваного боку: Клим дізнався про деякі таємниці з її життя, котрі вдові начальника кримінальної поліції Львова вдалося приховати навіть від чоловіка, коли той ще був живим. До того моменту стосунки між Кошовим та Магдою були хисткими та не завжди рівними. Ця впливова молода особа була серед тих, із ким Клим познайомився в перший день свого перебування у Львові. Не можна сказати – подружився. За шість років справжніх друзів, таких, як дантист Йозеф Шацький, тут нажив не густо. Хоча їх за визначенням не має бути забагато. Тим не менше, пані Богданович на початках ставилася до нього приязно. Бо, як пізніше зрозумів Клим, мала намір використати його енергію, аби спрямувати пошук убивці адвоката Сойки в потрібне їй русло. Кошовий саме Сойку вважав одним із близьких друзів, тим більшим стало розчарування, коли дізнався про його справжню сутність.

Потім Магда не без підстав запідозрила Кліма в причетності до раптового від'їзду свого нареченого, Адама Вишневського. Звісно, Кошовий не збирався зізнаватися в тому, що таки переконав пана Адася скасувати заручини та поїхати з міста. Тим більше не мав наміру відкривати Магді очі. Нічим хорошим знання правди все одно б не скінчилося для жодної зі сторін. Тиха війна між ними тривала якийсь час, аж поки Клим не зіграв важливу роль у з'ясуванні обставин трагічної загибелі Магдиної молодшої приятельки, панни Агнелі Радомської: єдину доньку відомого нафтового магната задушили у власному автомобілі. Стосунки знову потеплішали, а після трагічної загибелі Басі Райської, яка так і не стала його дружиною, їх навіть можна було назвати досить близькими й довірливими.

До того часу від прихильності пані Богданович він отримував лише практичну користь. Справа в тому, що у Львові не було жодних дверей, куди б Магда не могла постукати і їй би не відчинили. Мова передусім про кабінети та помешкання впливових осіб, депутатів, підприємців, чиновників, не кажучи вже про поліцейських. Причина – всі вони остерігалися вдови Густава Богдановича. Бо вона успадкувала після його смерті чоловікову картотеку. Начальник кримінальної поліції за життя дав розуміти всім, кому треба: має відомості про грішки кожного. Оприлюднення ладне суттєво зіпсувати життя фігурантів, тож краще сидіти тихо й співпрацювати з поліцією, як буде на те потреба.

Магді такий спадок став у пригоді. Продавати чоловіків архів вона не збиралася, тож усі більш-менш вагомі громадяни мимоволі почали їй догоджати. Вона не зловживала, проте за необхідності могла крутити потенційними фігурантами, як хотіла. Таким чином, молода шляхетна вдова могла вирішувати – і вирішувала! – безліч справ як для себе, так і для інших, не докладаючи для цього майже жодних зусиль. Тож Клим не в останню чергу – за її підтримки, дістав вид на проживання, потім – можливість почати власну справу.

Зіграло свою роль і те, що старий нотар Стефан Штефко, у якого Кошовий працював довгий час помічником, переписав контору на нього. Не аби що, та все ж – нарешті легальність, заразом – успіхи на правничій ниві. Кліма знали передусім як адвоката, готового за помірні гонорари представляти інтереси русинів [11 - Русини: самовизначення східнослов'янського населення Київської Русі, а після її розпаду, щодо українського та білоруського населення Великого Князівства Литовського, Речі Посполитої, Австро-Угорщини та інших країн.]. Оскільки покійний пан Штефко підтримував народовців[12 - Народовці: суспільно-політична течія серед молоді західноукраїнської інтелігенції ліберального напрямку, що виникла в 1860-х роках у Галичині, на Буковині та Закарпатті. Ідеологічно народовці були опонентами галицьких русофілів.] і за життя входив до всіх питомих українських організацій, Кошовий завів чимало знайомств у відповідних колах.

Не міг тоді подумати: саме вони будуть причиною його нинішнього сумного становища.

Найважче в тюрмі – не коли допитують, а коли не чіпають.

Такий висновок Клим зробив із власного досвіду. Комусь він може здатися невеликим, але той тиждень у темному вогкому казематі з маленьким загратованим віконечком під стелею забрав у нього, як здавалося тоді, мало не третину життя. Коли два дні слідчий не давав спати, а Кошовий тримався, до останнього граючи благородного книжкового героя в піратському чи розбійницькому полоні, це шалено вимотувало. Щойно терпець сатрапа урвався і його почали бити, Клим усе одно в глибині відчував сили боротися далі. Бо тоді подумки сказав собі: даси слабіну – зрадник, сам себе перестанеш поважати. Мав мету, якої попри все волів досягти. Проте втрутився поручик Зубов, йому дали спокій, трохи більше доби пролежав у чотирьох стінах на самоті – й від того виснажився більше.

Здавалося – проти нього готується щось страшне. Вб'ють не відразу – підсмажать на повільному вогнищі, жакливого кінця не настане, триватиме безкінечний жак. Імена якому – невизначеність та невідомість. Думав – ті давні відчуття забулися. Але тепер у Бригідках вони повернулися. Його не били, якщо не рахувати міцного тичка кулаком у сонячне сплетіння – гостинець від маленького ротмістра Жарова під час затримання, пригостив не зі злості, порядок у нього такий. Сидів четверту добу, за цей час допитали двічі, розмова обидва рази вийшла майже зовсім безпредметною. Кошовий знав причину арешту й передбачав вирок, слідчі не збиралися приймати жодних аргументів захисту – вирок винесений, щойно поліція переступила поріг його помешкання. Слідство – лише формальність, тим більше коли його провадять під час війни в місті, наближеному до лінії фронту.

Климові хотілося швидше вийти з камери – куди завгодно, хоч на ешафот. Дали б перед тим помитися та поголитися, вдягнути чисте, бо його одяг та білизна просмерділи наскрізь, бруд в'ївся в шкіру, свербіло і тхнуло. Знання права тут не допоможуть, бо цивільні закони втратили сенс наступного дня після початку війни. Особливо – в справах, подібних до тієї, по якій судитимуть його.

Намагаючись забути й притлумити біль особистої трагедії, Клим занурився в правничу діяльність. Від початку цього року він активно включився в боротьбу українських національних спільнот із русофільством, складаючи та юридично підтримуючи позови проти підривної, антидержавницької діяльності прихильників російського царату. Тут доречно згадалася його особиста образа на царське правосуддя. І Кошовий сприйняв нову сферу діяльності як нагоду виставити рахунки, які москвофіли повинні сплатити. Заразом австрійська влада раптом почала бачити в українських громадах своїх союзників проти російської, котра поводила себе дедалі агресивніше.

Тепер уже мало в кого були сумніви: війна, про яку раніше говорили хіба в неофіційній обстановці як про щось ефемерне, абстрактне, стала реальністю. Питання лише в часі. Навіть притомні, тверезо мислячі люди чекали її з дня на день, і не лише тут, у Східній Галичині. До Львова доходили київські друковані видання, де наддніпрянці серйозно обговорювали користь від такої війни для української громади. Якщо дві імперії, котрі їх розділяють, зійдуться у двобої, сильний цісар разом із європейськими союзниками зламає хребет російському цареві, і після того дві України матимуть нарешті право на власну автономію в межах єдиного кордону.

Станеться чи ні, невідомо. Припущення висловлювали автори публікацій на основі заяв окремих австрійських політиків. Польській спільноті, більш репрезентативній у тому ж Львові, такі погляди на військову кампанію не надто подобалися. Проте поляки так само мали свій розрахунок, бо теж розуміли – Європа воюватиме. Тож треба користатися битвою титанів, аби викрутити на каламутній кривавій хвилі власний державницький інтерес.

Попри чисельну перевагу польської людності, українські інтереси від початку року стали здобувати перші тактичні перемоги, котрі могли вилитися в певні стратегії. Кошовий, ще працюючи в пана Штефка, чув від нього та його численних колег про небезпеку саме москвофільських поглядів серед галицьких русинів. Поляки ж або ігнорували їх, зовсім не розуміючи предмету дискусії та ідеологічних протистоянь, або навіть ставилися поблажливо – українці, орієнтовані на Росію-матінку, царя-батька й канонічну православну віру, не конфліктували з польськими спільнотами. Зокрема, не відзначалися в нападах на польських політиків та державників. Верховна влада у Відні донедавна слабо реагувала на подібні випадки локального протистояння національних спільнот у своїх провінціях, втручаючись лише, коли треба було поставити крапку авторитетного арбітра.

Але поступово й упевнено Росія ставала головним ворогом Австрії, й навпаки. Російський вплив на австрійських підданих вважався шкідливим, навіть таким, що загрожував національній безпеці. Тут галицькі українці активно підливали олії у вогонь, не даючи багаттю затихнути. Часом це виглядало передаванням куті меду, та процес пішов, на відверті перегини надмірно не зважали. З іншого боку, тоді ще не пере названий Санкт-Петербург почав сильніше тиснути на українофільські громади, бо не без підстав вважав українців союзниками Відня. Ті, хто активно підтримував та пропагував ідеї розширення Великої Русі до кордонів Східної Галичини та Буковини як повернення «сиріт» до єдиного російського материнського «лона», частіше тікали в Росію й так само осідали у східних губерніях, переважно Київській та Харківській. Там відновлювали вихід заборонених цісарською владою друкованих видань і безперебійно постачали їх на Захід, поширюючи майже завжди нелегально. Принаймні, як помічав Клим незадовго до війни, двірник їхнього дому

Гнат Бульбаш далі читав «Прикарпатську Русь», [13 - Газета, провідний орган русофільського спрямування в Галичині.] хоч тепер і ховався. Кошовий тоді не брав до уваги невинні, як здавалося, захоплення простої людини, котра читає звичне, а не вороже, не вникаючи в суть.

Трохи оговтавшись після втрати нареченої, Клим у прямому сенсі засукав рукави та вступив у боротьбу за інтереси української громади. Від кримінальних справ його вернуло, навіть цивільні викликали відразу, бо клієнти зачастили. Спочатку пожвавився, та потім зрозумів: містяни несуть йому дрібні справи, готові платити за них, аби особисто подивитися на пана Кошового, котрий після ловів маніяка, через що втратив кохану жінку, став тепер уже правдивою знаменитістю. Єдиний спосіб уникнути нездорового інтересу до своєї персони – кардинально поміняти сферу діяльності.

Що тут поробиш, коли альтернативі наближенню до політики у розігрітому передчуттями війни й пошуків ворогів сьогоденні не знайшов. Хіба закривати все, ставати двірником, як Бульбаш. Чи пристати до злочинського гурту. Благо, певних знайомих мав, та й досвід небезпечних пригод теж.

Кошовий брав участь у процесах над русофілами не лише у Львові, розширивши діяльність на інші повіті. Він писав та підписував відозви, почав виступати на зібраннях. Від огульного таврування опонентів відмовився, тримаючи курс на конструктив та спираючись у своїх пасажах на факти. Слухали передусім тому, що пан адвокат народився та виріс у Великій Україні, відчув на собі тиск російської каральної машини, не з чуток знає про опір спробам національного відродження й розуміє заразний вплив «російського духу». Настав момент, коли Клим відчув: із правника ризикує перетворитися на трибуна, знизив градус риторики, та слова були сказані: його запам'ятали полум'яним оратором.

Не лише товариші та однодумці.

Як і більшість людей, Кошовий чекав війни вже після пострілів у Сараєво. [14 - Вбивство 28 червня 1914 ерцгерцога Франца Фердинанда, спадкоємця австро-угорського престолу, та його дружини герцогині Софії Гогенберг у Сараєві сербським гімназистом Гаврилом Принципом, членом сербської терористичної організації «Млада Босна». Принцип входив до складу групи з 5 терористів, яких координував Данило Іліч. Вбивство стало формальним приводом для початку Першої світової війни.] Проте не очікував від царської армії такої переможної швидкості, а від цісарської – такого панічного відступу. Останніми днями перед заходом російських військ до Львова він нічого не робив, просто ходив вулицями й бачив, як з міста суцільним потоком, котрий не рідішав і ночами, рухалися на Захід завантажені вози, фургони, автомобілі, фіакри, карети, велосипеди. Бачив навіть ручні тачанки, дитячі візочки чи поспіхом збиті скрині з колесами. Одного разу зустрів біля Стрийської рогатки [15 - Рогатки (рогачки): своєрідні міські кордони, перепускні пункти, що регулювали рух до міста – з міста.] Шацького, і той, дивлячись на суцільний строкатий натовп біженців, хитав сивою головою, цмокав за звичкою губами й бідкався:

– Йой, що то буде, пане Кошовий, що то буде!

Те саме він чув від свого домовласника Веслава Зінгера, котрий уголос підраховував майбутні збитки і, червоніючи, попросив якось Кліма заплатити, якщо не складно, наперед.

– Співчуваю вам, пане Кошовий, то є бардзо велике горе, – торочив, ховаючи очі й витираючи рясний піт на блискучій лисині, раз по раз знімаючи задля цього незмінну ярмулку. – Я знав пані Басю добре, я її любив, як свою, я мав би честь мати таку пожиличку. Блискуча була акторка, пане Кошовий. За можливість мешкати в однім будинку з нею я б підвищив... – тут він ляснув себе пухкою долонею по губах. – Та про що я, дурний, говорю! Дуже перепрошую, пане Кошовий, дуже перепрошую, маєте мене зрозуміти. Я пустив вас собі на збиток, але для мене честь зазнавати збитків через таку людину, як ви... Але ввійдіть у положення, пане Кошовий, гроші – хоч папери, за них нині ще можна купити золото, срібло, таке, знаєте... Воно дорожчає з дня на день, бо ж люди тікають до Австрії, їм треба живих грошей...

Кошовий віддав Зінгеру платню до кінця року, аби лиш відчепився й перестав канючити. Згодом дійшло: домовласник, подібно частині львів'ян, не міг припустити, що росіяни зайдуть. Вважав великий висхід передчасною панікою, збирався нажитися на тому. Коли ж армія вступила до Львова й солдати швидко зорієнтувалися в королівському місті, настала біда. Чутки про грабунки, передусім євреїв та єврейських крамниць, накрили дев'ятим валом, тож Зінгер разом із Зінгеровою трусилися, зачинившись на всі замки, намагалися без нагальної потреби нікуди не виходити й заспокоювали себе: не мають комерції, тож біда омине. Та на всяк випадок виставили у своєму вікні православну ікону.

Клим же далі ходив вулицями, дивився, слухав. Читав відозву президії міста з закликом зберігати спокій. Був біля Личаківської рогатки й бачив, як заступник президента Тадеуш Рутковський[16 - Польський політичний та громадський діяч, віце-президент Львова.] передав російському генералу символічні ключі від Львова. Не дуже вірячи в перспективу домовитися про щось із росіянами, все одно пішов разом із делегацією місцевих українців до графа Бобринського, нового губернатора возз'єднаних земель,[17 - Завойовані території Галичини і Буковини російська влада визначала як початок процесу возз'єднання слов'янських земель під проводом Російської імперії.] аби вмовити не забороняти українських видань та не закривати культурних товариств. Негативна відповідь і погано прихована насмішка були прогнозованими. Чому – зрозумів пізніше, почувши на вулицях від російських солдатів рідну мову в призабутій наддніпрянській манері. Солдати царської армії дивувалися вголос, тицяючи пальцями на «Кобзарі» у вітринах однієї з крамниць. Навіть почали брати, звісно, не платячи. За кілька днів книжок уже не було: ці та інші видання, а також цінні папери українських товариств конфіскували й вивезли в невідомому напрямку.

Перша думка – кидати все й тікати. Але зупинив учинок Магди Богданович.

Після такого накивати п'ятами Кошовий вважав ганьбою, принишк і зачаївся, поволі витрачаючи заощадження, бо роботи для нього, адвоката, вже не було. А незабаром зі Львова стали зникати й продукти. Тим, хто не працював у тимчасовій адміністрації, стало зовсім непереливки. Й польські чиновники, які були в більшості, потроху повернулися до обов'язків, вирішивши хоч не дружити, та й не конфліктувати. Іншим, у тому числі українцям, стало важко.

Щойно почалися арешти, суди та відправки в табори, Клим приготувався. Навіть здивувався, що за ним прийшли не в перші дні, а під кінець жовтня. Єдине – встиг винести та заховати трохи золотих коштовностей, залишених після Басі, та свій револьвер. Спалити українські просвітницькі книги думав, потім відмахнувся. Він сам, без речових доказів, надто помітна постать.

З поліцією прийшов пойнятим Гнат Бульбаш, мстиво посміхнувся, хоч Кошовий не міг пригадати, коли і чим скривдив двірника, – тицьнув грубим пальцем, заявив:

– Мазепинець. Давно казав, писав сигнали панам офіцерам.

– Побачимо, – лінкувато, з виразом страшенної нудьги протягнув низенький кирпатий ротмістр, молодий, хоч зріст робив його ще молодшим, а вуса не додавали солідності.

Під кашкетом його голова була ідеально круглою і гладенькою, мов гусяче яйце. За інших обставин новий знайомий виглядав би кумедно. Офіцер не напускав на себе суворого вигляду. Потрібної строгості додавало відчуття влади.

– Ротмістр Жаров, – назвався, кинувши руку до козирка. – Кошовий Климентій – ви?

Він говорив російською, Клим відповів так само:

– Климентій Назарович. Чим можу служити?

– Мені? – перепитав Жаров. – Не знаю, там розберуться.

– Де – там?

– Отам, – Жаров махнув у бік вікна. – Мусимо провести у вас обшук.

– Я – адвокат, знаю закони. В тому числі – чинне право Російської імперії.

– То знайте. Ми на законних підставах.

Ротмістр простягнув Климові папірець із печаткою. Кошовий навіть не глянув.

– Завадити все одно не можу.

– Для чого розмови тоді? Ціну собі набиваєте ось при свідках? При, так би мовити, чесному народі? Починайте, панове.

Книги й газети знайшли швидко. Ковзнувши поглядом, Жаров не взяв до рук, кивнув, задоволений собою.

– Мазепинець. Збирайтеся, поїдемо, – і, помовчавши, для чогось додав: – Може, до Мазепи вашого, так сказати...

Тихий стук у заграговану шибу вивів із роздумів, змусив здригнутися.

Клим підвівся на лікті, глянув на звук.

Дощ почався, сильний. Перші краплі торкнулися скла.

За мить додався інший звук – повертався ключ у дверях камери.

Розділ другий

Старий недобрий знайомий

Його привели в той самий кабінет, що й минулі рази. Слідчий, безбарвний чоловік у цивільному, сидів за столом, заглиблений у папери. Щойно Клим переступив поріг, він підніс очі, зиркнув на в'язня крізь круглі скельця окулярів у черепаховій оправі, вмочив перо в чорнильницю, почав старанно виводити щось, ніби все довкола могло почекати. Дивуватися Кошовий не збирався, хоч поведінка слідчого нині таки була незвичною. Та навіть якби хотів – не встиг: за спиною грюкнули двері, хтось зайшов, почулося:

– А, доставили? Даруйте, затримався. Зніміть кайдани.

Поки конвойний розковував руки, новий відвідувач по-хазяйськи пройшов, став перед Климом, розвівши ноги трохи ширше плечей та заклавши за спину руки в білих рукавичках.

– Ось де зустрілися. Старий знайомий. Пізнаєте?

На голоси в Кошового була не дуже добра пам'ять. Зате на зорову не нарікав.

Перед ним стояв Зубов.

Той самий поручик Київського охоронного відділення – тільки тепер в іншому чині. Капітан, без перебільшення – блискучий, у новій формі, ладно підігнаний, сиділа, мов у ній народився, й Зубов отримував від розуміння того неабияке задоволення. Таких офіцерів тиражували в Росії на картинках та фотознімках, формуючи в суспільстві відповідні ідеали. Зубову добре пасував би гусарський мундир. Навіть більше: Клим ще при першій зустрічі відзначив, а зараз, упізнавши, пересвідчився: капітан виглядав тим самим гусаром, якого панночки сто років тому бачили в дівочих снах. Й піти з таким у мазурці на великому балу мріяли вголос, не соромлячись.

Капітан зняв кашкета, поклав на краєчок столу. Перед Кошовим стояв підтягнутий, спортивної статури жагучий брюнет. Чоботи блищали, жодних слідів бруду, хоч за вікном негода. Суконні формені штани не приховували притаманної кавалеристам кривизни ніг. Франтуваті вусики старанно підстрижені – Клим мав подібну звичку, але Зубов кінчики своїх закручував догори. Горбинка на носі робила чорнявця віддалено схожим на кавказького джигіта, ще б вдягнути на нього черкеску з газирями та кудлату папаху. Тулуб перетягнений ремнями, на поясі – кобура з револьвером. Білих рукавичок Зубов не знімав.

– Бачу, ви не раді нашій зустрічі.

– Ще не знаю.

– Чого не знаєте, дозвольте запитати?

– Радіти чи навпаки. Від того, що ви впізнали мене, а я – вас, мое становище тут навряд чи зміниться.

– Чому ви так думаете?

Кошовий тягнув із відповіддю. Скориставшись паузою, Зубов знову повернувся до слідчого, попросив:

– Гнате Іллічу, подаруйте нам кабінет на кілька хвилин для тет-а-тет.

– Звичайно, Павле Павловичу.

Слідчий без метушні підвівся, явно готовий звільнити стіл, зібрав папери у велику картонну теку, зашнурував її та вийшов разом із конвойним, котрому не треба було спеціального наказу. Зубов не поспішав сідати на його місце. Далі стояв напроти Кліма, гойдаючись із п'ятки на носок та розминаючи затягнуті рукавичками кисті.

Майнуло – готується вдарити, замастити біле червоним.

Перехопивши погляд, капітан повторив питання:

– Так з чого ви взяли, що я прийшов погіршити ваше становище? Знаю, рід діяльності не поміняли тут, у Львові. Ви фахівець із права й просто людина з досвідом. Маєте розуміти: вам і без мене не позаздриш. Ви знову підданий Його Величності імператора...

– У мене інше підданство.

– Пусте, пане Кошовий. Хіба ви не чули виступ графа Бобринського? Та напевне ж чули, читали – тим більше. Росія не захопила ці землі й, зокрема, це місто. Государ повернув своє, звільнивши тутешніх слов'ян від чужого впливу, в тому числі й найперше – релігійного. Ми принесли істинну віру.

– На багнетах.

– Софістика.

– Істина.

– Об'єктивної, абсолютної істини не існує. Отже, софістика, пане Кошовий, софістика. Якщо спільноти, міста й території не можуть чогось негативного позбавитися самі, без сторонньої допомоги, ця допомога надається силовим шляхом. У визволенні беруть участь солдати, гвинтівки мають багнети, – Зубов розвів руками. – Геній дружить із парадоксами, як писав пан Пушкін. Та не варто заглиблюватися аж у таке. Про філософію та поезію поговоримо з вами іншим разом, пане Кошовий. Веду до того, що з установленням тут, у Східній Галичині, зокрема в місті Львові, тимчасової військової адміністрації все це, – він окреслив у повітрі велике коло, – з моменту підписання відповідних документів переходить під юрисдикцію держави Російської. Тож ви, правник, маєте усвідомити: починають діяти російські закони. За якими ви, особисто ви, повинні жити і з якими мусите рахуватися. Тож ви отримали російське підданство, яке колись мали. Вам при потребі видадуть усі необхідні папери.

– Це вплине на рішення суду?

– О! Питання вірне, тож почнемо з самого початку. Як, на вашу думку, погіршиться ваше становище з моєю появою?

Клим зітхнув.

– Ви знаєте мене й мої переконання. Хоч бачилися ми лише раз чи два, усе одну мою справу ви тоді вивчили досконально.

– Так, це була моя робота. Вона і тепер лишається моєю. Маю честь працювати в контр-розвідувальному відділі тутешнього військового округу. Відкомандирований височайшим велінням, маю посаду, відповідну до чину.

– Жандармський офіцер став контррозвідником?

– Політичний розшук, пане Кошовий, від полювання за шпигунами та подібними ім ворогами нічим не відрізняється. Велика війна є частиною великої політики завжди. Навряд чи ви будете сперечатися навіть з урахуванням ваших поглядів. Ви та ваші однодумці прагнете створити свою державу, відокремившись від Росії, вийти з-під політичного впливу. Творення держави – теж процес політичний. Ви зазіхаєте в такий спосіб на суверенну територію, приналежну до Російської імперії та закріплену на картах світу. Це – зрада, пане Кошовий. Злочин, серйозний під час війни.

– Ви прийшли розказати мені те, про що я сам знаю?

– Ви самі завели розмову. Ми з'ясували розклад сил на даний момент. Я звідси піду, все лишиться, як є. Вас судитимуть за державну зраду й відправлять у табір, де ви або виживете, або навпаки. Проте може бути інакше.

– Наприклад?

– Ви приймаєте мою пропозицію. Виходите на волю. Починаєте робити, що скажуть. Вашу справу закриють і забудуть про неї. Без вас клопотів вистачає.

– Це називається вербовка, пане Зубов.

– Ні. Вербовка – переманювання когось на свій бік із метою змусити діяти проти вчорашніх друзів, союзників, для іншої держави тощо. Завербований має збирати відомості, ввійшовши в довіру та користуючись нею. А той, хто завербував, тобто, я, використовує дані не так у своїх цілях, як у державних інтересах.

– Щойно я почув: ви починаєте робити все, що вам скажуть. Хіба...

– Ні, – знову різко перервав капітан. – Тут ідеться більше про приватний випадок. Людина, в чиїх інтересах я хочу запросити вас діяти, не лише мій колега. Підлеглий, добрий товариш, сказав би – друг, отак щасливо все збіглося. Він офіцер на государевій службі. Та зараз ідеться про вирішення його приватної, особистої, навіть дуже особистої справи. Інтимної.

– Аж так?

– Саме так.

Заклавши руки за спину, Зубов почав ходити кабінетом, при цьому старанно

ступаючи, аби кроки виходили рівними.

– Не треба пояснювати, що я вивчаю справи всіх, хто потрапляє сюди за звинуваченнями, подібними до вашого. Це великий потік, тож я проглядаю побіжно. Майже все ідентичне. Побачивши ваше прізвище, чомусь відразу провів паралель – напевд чи збіг, напевне той самий, зустрічалися колись. Наказав дати довідку – отримав її дуже скоро. Справді, Кошовий Климентій Назаров, мій старий, хоч не близький знайомий. Тут же нагодився активіст місцевого русофільського руху. Кумедного, як на мій погляд, через помітну ідеалістичність. Такий собі пан Ярослав Навотний, говорить щось прізвище?

– Звісно. Він проходив шість років тому по великій гучній справі Сімеона Дановича, представника місцевих радикалів із числа російських прихильників. Вивернувся, відбувся переляком.

Далі розкажу вам я, – Зубов посміхнувся у вуса. – Як повідомив Навотний, ви зіграли в тій історії не останню роль. Буквально – допомогли затримати членів бойової групи, один із яких, російський підданий, виявився причетним до вбивства вашого старшого товариша, адвоката Євгена Сойки. Обое, Сойка і Данович, були агентами й працювали в інтересах государя імператора. Ну, ви це самі чудово знаєте. Задля цікавості попросив знайти мені місцеві газети того часу й перекласти статті, присвячені так званій «справі терористів» і вашій участі в ній. Ви – відома особа в межах Львова, пане Кошовий.

– Не перебільшуйте.

– Скромність прикрашає. Проте мене зацікавили не свідчення Навотного, котрий вивернувся, як ви зволили сказати. При бажанні доказів проти вас як мазепинця цілком досить і без них.

– Знову лякаєте?

– Поясню зайвий раз. Щоб зрозуміти, яку шпаринку вам пропоную, аби теж вивернутися й відбутися легким переляком. Чесно признаюся: навів за короткий час більше довідок про вас. Природно, що ваша персона мене зацікавила. Ви раніше, до війни, давали лад різним делікатним справам. Залагоджували їх блискуче. То чому б не взятися за старе, тим більше, коли у вас усе так добре виходить. Для вас це єдиний шанс уникнути суду і табору, пане Кошовий, повірте мені.

– Аби повірити, мушу знати, про що йдеться.

– Ось ділова розмова. Прошу сідати. Зараз принесуть каву та печиво, я розпоряджуся.

Розділ третій

Справа кривава й делікатна

Кілька наступних хвилин чоловіки мовчали.

Кошовий чим далі, тим менш затишно почував себе в казенному кабінеті. Згадалися подібні відчуття шестирічної давнини: викликавши його з каземату, Зубов тоді теж запропонував кави. Щоправда, перед тим був коньяк, і Клим, подумки проклинаючи себе за м'якотільність та безпринципність, пригостився. Спершу не бачив різниці між вогкою темною камерою та кімнатою для допитів, сухою, мінімалістичною – стіл, ослін, царський портрет. Та, випивши чарку, швидко поміняв думку – тут усе одно краще, ніж у підвалі. Якщо є дивний вибір між цим приміщенням та кам'яним мішком, в'язні обирали перше: краще щодня по кілька годин сидіти тут, аніж невизначений час – в одиночці. Але варто було жандармові дати після коньяку кави, Кошовий відчув себе приниженим. Навпроти нього – чистий, поголений, ставний офіцер, упевнений у собі. Бо хоч вони ніби рівні за соціальним статусом, тут, у кабінеті, один із них – брудний, неголений, ще й смердить тюрмою. Після такого різниця між камерою і казенною, проте однак цивільнішою кімнатою зникла остаточно.

Цього разу теж принесли каву, і капітан поставив поруч срібну коньячну чарку. На підвіконні за портьерою виявився графин з бурштиною рідиною. Вийнявши корок, Зубов понюхав вміст, і гострота відчуттів, притаманна кожному в'язневі, далася визнаки: Кошовий зі свого місця відчув забутий аромат добре витриманого напою. Наливши йому по вінця, собі хлюпнув половину – все, як тоді, під час першої зустрічі. Чи Зубов навмисне так зробив, чи лише дотримувався власного стилю в роботі – загадка, над якою Клим вирішив не сушити голову. Не вдаючи з себе гонорового бунтівника, узяв чарку за ніжку, не стримався, відставивши мізинця, пригубив, відразу ж перехилив, примружив очі – добре, холера...

– Ваше здоров'я, – капітан зробив маленький ковток. – Пийте каву. Це зі старих запасів.

– Чиїх? Ваших? Привезли з Петрограда?

– Розумію вашу ядучість. Може, й маєте право, – Зубов знизав плечима. – Запаси тутешні.

– У крамницях колоніальним товаром давно не торгують, – Клим зробив великий ковток кави. – Добра. Таку давали в пасажі Міколяша. Тепер нема. У кращому випадку – ерзац.

– Треба запитати свого ординарця, де він роздобув.

– Отож. Запитайте, де він украв.

Погляди чоловіків зустрілися, схрестилися. Кошовий витримав.

Невелика чарка коньяку після тривалого утримання додала зухвалості.

– ¶Ви уявляєте мого денщика крадієм?

– Мародером. Це так називається, пане капітане.

– Ви справді такої ницої думки про мене? Чи так: ви дійсно вважаєте контррозвідку причетною до мародерства?

– Армія почала грабувати Львів, щойно вступила в місто. Я знаю випадки, коли обносили крамниці, бо крамарі – євреї. Їх російські військові трусять чомусь принципово. Тут ідеться навіть не про умовне право переможця мати три дні на пограбування завойованого населеного пункту.

Зубов покрутив чарку в пальцях, глянув крізь неї на світло, знову ковтнув.

– Пане Кошовий, наша розмова знову пішла не туди. Я не дивуюся цьому, бо ви, мазепинці, готові приписати нам, вірним слугам Його Величності, ледь не людоджерство.

– Та ну, не перебільшуйте.

– Це я ще применшую, – капітан поставив чарку на стіл. – Мені прикро, що особи ваших поглядів упереджено ставляться до цілком законних намірів государя об'єднати всі слов'янські народи в єдину націю. Чужого, пане Кошовий, Росії ніколи не було потрібно. Читайте історію, ми лише повертаємо своє. Відновлюємо історичну справедливість.

– Оця кава – теж повернення свого?

– Далася вам кава! Я не знаю, ось вам хрест святий, – Зубов перехрестився, – не знаю, де мій денщик роздобув каву! Міг купити на чорному ринку! Як потрапляють товари до гендлярів – теж не маю поняття. Контррозвідка цим не займається. Є речі, важливіші за каву і навіть за політику! Тим більше, люди на кшталт пана Навотного представляють, як тут кажуть, русинську спільноту. Ви ж не будете заперечувати очевидного: значна частина малоросів має відмінні від ваших погляди на стосунки імперії та малих народів.

– Так, розмова справді йде не туди, пане Зубов. Ми торкнулися світоглядних питань. Стосовно них не домовимось ніколи.

Чоловіки знову помовчали.

– Зрештою, мені не потрібна ваша лояльність, – мовив капітан. – Принаймні, поки що. Хіба в якийсь момент це заважатиме робити правильні неупереджені висновки.

– Кому заважатиме?

– Нам обом. І досить, пане Кошовий, лишимо політику. Тим більше, капітан Платов, заради якого ви тут, втрапив у халепу, не дотичну до неї. Хоча кохання, як і політика, – вічні.

– Кохання?

– Або пристрасть, не суть, – Зубов допив свою чарку, поставив її в центр столу. – Антон Платов зробив, як на мене, блискучу військову кар'єру. Йому лише двадцять п'ять, а він уже капітан. Чин отримав не так давно, перед самою війною. Підвищили, призначаючи в штаб. Штабних бойові офіцери не люблять, солдати – тим більше, проте якби не було штабу і тих, хто там служить, армія не змогла б воювати.

– Вічне питання, хто без кого обійдеться: генерал без армії чи армія без

генерала, – вставив Клим.

– Я саме про це, – кивнув Зубов. – Знаючи Платова, готовий визнати: стрімке кар’єрне зростання запаморочило йому голову. Близкучий офіцер, красень, втілення успіху, має всі перспективи досягнути ще більших висот. Для таких війна, хай це прозвучить не дуже пристойно, – чудовий шанс сходження вгору. Звичайно, поруч із ним постійно бачать не лише молоденьких дівиць, а й зрілих дам. Перебірливістю у зв’язках Платов ніколи не відрізнявся і в цьому не оригінальний. Звичайно, з початком воєнної кампанії він лишив попередні амури вдома. Навряд чи когось здивує, що тут, у Львові, капітан швидко знайшов нову пасію, яка розраджувала в не такі вже часті вільні від служби години.

– Небезпечний зв’язок? Штабний офіцер скомпрометований?

– Ще не знаю.

Відповідь прозвучала щиро й сказано було зовсім іншим тоном. Або Кошовому здалося, або Зубов тепер виглядав трохи розгубленим, хоч намагався приховати це від арештованого.

– Тобто?

– Отак, – капітан розвів руками, знову налив Климові по вінця, собі – ще менше, ніж перед тим. – Зв’язку свого Антон Платов не приховував. Йому, молодому-холостому, нема кого-чого боятися. Господи, у нас не криються, коли йдуть у бордель! По сороміцьких дівках ходять військові всіх армій світу, е навіть пересувні бардаки!

– У чому ви хочете мене переконати, пане Зубов? Капітан трохи попустився, відпив коньяку, збираючи думки докупі.

– У тому, пане Кошовий, що інтимний зв’язок із місцевою дівцею, панною Боженою, полькою, Антон Платов ні від кого не приховував. Навіть брав її з собою на різні прийоми. Я знайомився з його коханкою, щоправда, не близько, поцілував ручку. Вона, між іншим, у товаристві була на диво мовчазною. Російської не знала, але Платов добре говорить французькою і трошки німецькою. Втім, панна в чоловічі розмови не втручалася, чим іноді грішать окремі дами. Гаразд, – Зубов махнув рукою, мов проганяючи настирну муху. – Вчора вночі Платов знайшов її мертвою.

Тепер коньяку відпив Кошовий.

Зробив, як і перед тим, великий ковток, випиваючи все до краплі. Подіяло ще більше, дискомфорт зник, він уже відчував себе на рівних із пещеним капітаном. Ще півгодини тому власний запах, неголеність та брудний одяг заважали. Зараз Клим убачав у цьому певний виклик.

– Можете не вірити, пане Зубов. Але я чомусь так і подумав.

– Що подумали?

– Чекав, коли заговорите про смерть. Насильницька, я правильно розумію?

– Так. Божену Микульську, коханку Антона Платова, вбито у власному помешканні на площі Ринок минулої ночі. Хай це прозвучить дивно, та капітан, випускник

кадетського корпусу, навіть спадковий військовий, побачив смерть отак, зблизька, уперше в житті.

– За двадцять п’ять років, – додав Кошовий. – Чого ж, не дивує. Не помилюся, якщо скажу: трапляються й генерали, котрі не бували в жодному бою.

– Не про це мова, – Зубов знову відмахнувся, заговорив діловито. – Враховуючи відомі вам обставини та статус Платова, він потурбувався, аби в коханчиній квартирі встановили телефонний зв’язок. Виявивши закривавлене тіло, капітан зробив водночас емоційно й мудро: розбудив найперше мене. Я порадив нікого більше не смикати, зібрався, приїхав на площу Ринок. Зі мною був лише механік, котрий кермував автомобілем. Я лишив його назовні, служивий не навчений розпускати язика. Знає, де і в кого служить. Тож донині про вбивство знають троє.

– Трое?

– Платов, я, тепер – ви, пане Кошовий.

Сіпнулося віко.

Торкнувшись його пучкою брудного пальця, Клим примружив очі, хвилюку посидів так, прокручуючи в голові почуте. Потім, піднявши повіки, глянув на Зубова.

– Хочете сказати... Чекайте... Зараз по десятій ранку. Труп досі в помешканні, про пригоду ніхто не знає, навіть поліція?

– Так, – кивнув капітан. – Є багато питань, на які слід відповісти, перш ніж я дозволю дати справі офіційний хід. Усе, що може виникнути, розіб’ється об інтереси контррозвідки. На щастя, маю право ставити до відома про подібні пригоди коли вважаю за потрібне і кого хочу. Військову таємницю під час війни ніхто не скасовував.

– Ви отак, просто засекретили нагле вбивство коханки штабного офіцера?

Зубов задоволено гмикнув.

– Бачу – правильно вибрав, пане Кошовий. Ви щойно дуже точно обмалювали ситуацію. Обставини наглої смерті особи, котра мала інтим із офіцером генерального штабу, допущеним до цілком таємної інформації, невідомі. Передчасний розголос може зашкодити передусім капітану Платову. Якби голову розбили звичайній повії, яка приймає клієнтів на дому, – нічого критичного. Жінки легкої поведінки ризикують постійно, в них велике та строкате коло знайомств. Пані Божена – випадок не такий. Повторюся: я знайомий з нею особисто, хоч і побіжно. Вона не справила враження легковажної особи, яка полює за чоловіками заради вигоди чи гострих відчуттів. Крім того, зі слів Платова, їй кілька разів погрожували через зв’язок із російським офіцером. Нарешті, випадковій людині ця панна двері б пізно вночі не відчинила.

Віко сіпнулося знову, відчутніше.

У скронях пульсувало, вже не тільки від випитого натщесерце гарного коньяку.

– Вона пустила вбивцю? Сама? Зубов кивнув.

– Де в цей момент був Платов?

– Продовжуйте, пане Кошовий. Ви на вірному шляху. Клим зібрався, розпрямив плечі, навіть торкнувся місця нижче коміру несвіжої сорочки, де зазвичай був вузол краватки.

– Ніхто не бачив капітана в момент убивства його коханки. Відчинити пізно ввечері вона могла лише йому – або тому, кого дуже добре знала й довіряла. Божені погрожували. Вбивця міг вибрати момент... Але якщо капітанова коханка його знала... – він легенько прикусив нижню губу. – Панна Микульська могла обманювати Платова. До її помешкання мав доступ той, із ким вона зраджувала капітанові. А Платов міг дізнатися про це. Ви підозрюєте капітана в убивстві коханки.

Зубов кілька разів легенько плеснув долонями.

– Браво, пане Кошовий. Я таки не помилився. Ми ще нічого не почали, я лише виклав вам обставини справи. Ви вже зробили правильний висновок. Хоча є інша небезпека. Та в цілому – вірно. Характер у Платова запальний. Зради не прощає, особливо жіночої. Готовий розірвати стосунки за обопільною згодою. Домовитися полюбовно, так буває. Але якщо роги наставляють йому... – капітан потер гостре підборіддя. – Минулого року повернувся з військових зборів раніше, ніж планував. Усе, як у поганому анекдоті: чергова пасія лежала в ліжку з цирковим силачем. Платов оскаженів, вихопив револьвер, хотів убити обох. Циркач показав свої кращі якості, закрив жінку, прийняв дві кулі в себе. На щастя, обійшлося: одна в плече, навиліт, друга зачепила бік. Крові багато, та всі живі. Справу вдалося залагодити, Платова вислали з Петрограда до Харкова. Заслання вийшло нетривалим, повернули з підвищенням. Науку молодий чоловік отримав надовго. Принаймні, я вірив у це до нинішньої ночі.

– Капітан не признається?

– Звичайно.

– Ви йому не вірите.

– З огляду на факти з недалекого минулого, це логічно. Аби не його теперішня посада, я відразу дозволив би дати справі офіційний хід.

– Доведеться дати, пане Зубов. Ви ж не хочете заховати труп.

– Ні. Тому й залучаю вас із вашим досвідом. Якщо Антон Платов убив свою коханку з ревнощів і ви надасте мені вагомі докази, подальшу його долю вирішу я сам. Це тінь на генеральний штаб, особливо в момент, коли триває складна операція під Перемишлем. Крім того, мені потрібна особа, через яку вбивство скоєне.

– Суперник?

– Так. Не забувайте: вбита – коханка офіцера, котрий має доступ до військових секретів. Той, інший полюбовник, може виявитися конфідентом. Через зв'язок із панною Боженою мав намір підібратися до Платова. Ось вам ще один кандидат на роль убивці.

– Шпигун? Його треба виявити.

– Ви шукаєте не шпигуна. Мене цікавить той, хто вбив коханку капітана Платова. Щойно я отримаю від вас, пане Кошовий, відомості, котрі підтвердять якусь із моїх версій, розслідуванням убивства займуться ті, кому, як ви справедливо кажете, належить цим займатися.

Клим похитав головою.

– Не клеїться, пане Зубов.

– Що там у вас не клеїться? – питання прозвучало грубовато.

– У вас не клеїться, – Кошовий націлив на капітана вказівний палець. – Ви навіть із вашим впливом не ладні приховувати вбивство тривалий час. Поліцію залучати треба. Нехай провадять усі необхідні слідчі дії під вашим пильним оком. Ви, як виглядає, маєте змогу контролювати процес і влаштувати все так, аби про хід розшуку насамперед доповідали вам.

Зубов знову потер підборіддя.

– Нехай. Так і буде. Але довго не триватиме. Щойно ви самі собі обмежили час.

– Хіба я дав згоду?

– А хіба ні?

– Повертаєтесь у камеру? Я викликаю конвой.

Погляди чоловіків черговий раз схрестилися. Тепер Клим відвів очі швидко. Напевне Зубов прочитав у них капітуляцію – Кошовому зараз було соромно за себе, та вийти на волю кортіло більше. Зрештою, йому не пропонують поступатися поглядами чи принципами. Лише неофіційно розібратися, хто міг убити жінку, яка навряд чи на це заслуговувала. Прокралася підступна думка: раптом убивцею дійсно виявиться капітан-штабіст, це ж збаламутить військове керівництво, раптом запанікують...

Завдати царській армії навіть дрібних неприємностей, нічим за це не поплатившись, – чом би й ні?

– Гаразд. У мене є кілька умов.

– Відразу? Думаєте – можете чогось вимагати у своєму становищі?

– Без того я навряд чи принесу користь.

– Слухаю вас.

Кошовий поклав ногу на ногу, вмошнуючись зовсім уже по-хазяйськи.

– Хочу повернутися у своє помешкання, на Личаківську. Ви знаєте, де це. Якщо його хтось зайняв, прошу подбати, аби звільнили.

– Це все?

– Свобода пересування, свобода спілкування, свобода дій. Ваші агенти чи агенти кримінальної поліції за мною не стежитимуть.

Зубов гмикнув.

– Ви зависокої думки про тутешніх поліцейських. Значну частину перевели до Львова та інших міст із Росії. То не найкращі кадри, чесно признаюся. До того ж, їх усе одно бракує. Щодо іншого – як себе проявите. Вільно спілкуватися з тими, хто становить потенційну загрозу, не можете й не будете. Маю на увазі передусім ваших однодумців, котрі поки не заарештовані. Не провокуйте їх, вони не провокуватимуть вас. Уникайте всього, що наближає до політики.

– Війна – політика, ваші слова. Самі не припускаєте суто побутової причини вбивства. Як загинула панна Божена? Кажете – розбили голову?

– Підсвічником. Удар не один, били багато разів. Огидне видовище, череп – у криваву кашу, гатили вже мертву. Пошкодили обличчя, хоч упізнати можна. Оглянете самі, якщо є бажання. Тіло чекає на вас, під охороною Платова. Я нічого не пояснив у штабі, просто повідомив – капітан потрібен поки в розпорядженні контррозвідки.

– Звісно, мушу глянути. Але не сам. Прошу залучити до справи пана Віхуру, відставного комісара. Ви не довіряєте новим поліцейським, ті, хто лишився на службі, не мають тих можливостей, що раніше. Наділити їх особливими повноваженнями ви навряд чи готові. Тож пан Марек – не найгірший варіант. Матимемо з ним рівні права.

– Ні, – капітан гойднув головою. – Забагато народу доведеться посвячувати в делікатну справу.

– Хоч як доведеться, пане капітане, – парирував Клим. – Тримати в секреті все не можете, самі визнали. Тому закличете поліцію, щойно на місці злочину побуваємо ми з колегою. Зрештою, я можу дозволити собі використовувати зв'язки та можливості пана Віхури, не до кінця перед ним розкриваючись. Власне, на цьому наші стосунки трималися всі ці роки. Здається, він змирився.

Сівши нарешті за стіл, Зубов вибив по поверхні легенький дріб, наче грав на піаніно простеньку мелодію, на кшталт «Собачого вальсу».[18 - Невिбаглива невеличка п'єса для фортепіано, з неї зазвичай починається навчання новачків.]

– Ви справді нахаба, пане Кошовий. Сподіваюсь, знаєте, що робите. Інакше повернетесь назад у камеру. І я знайду спосіб посадити вашого колегу в сусідню, не дай Боже, зробите щось всупереч нашим домовленостям і на шкоду російській владі. Все?

– Ні.

– У вас апетити.

– У буквальному сенсі, пане Зубов. Їсти хочеться. Святим духом харчуватися не годен. Мені потрібно забезпечення. Хай не грошове, воно мало чого варте. Але харчовий пайок не завадить. Панові Віхурі – теж.

Зубов знову пробігся пучками пальців по краю стола.

– Слухайте, вам ніколи не пропонували дипломатичну службу?

– Я правник. Адвокат, коли не забули. Справи ведуться так. Лиш у даному випадку мій клієнт – це я сам. Тому максимально намагаюся враховувати, відстоювати й захищати власні інтереси. Щось не так із забезпеченням?

– Навпаки, тут вирішується найпростіше. Це все?

– Поки все. Далі побачимо.

– Обговорювати будь-які кроки – лише зі мною. Вам проведуть тимчасовий телефон, з'єднувати можуть тільки з моїм кабінетом. Спроби потелефонувати іншому абоненту відстежаться миттєво, без узгодження – заборонено. Приймається?

Кошовий мовчки кивнув.

– Коньячку?

Клим мотнув головою – поки досить, сам відчував.

– Тримайте.

Підвівшись, капітан Зубов простягнув через стіл праву руку.

Довелося випростатись.

Вагався недовго – рука потисла руку. Коротко.

Розділ четвертий

Клопоти на волі

На Личаківську його привезли автівкою.

Це був «даймлер», приписаний до контррозвідки, яким розпоряджався особисто Зубов. Водій – механік, сповнений власної гідності худий чоловік невизначеного віку в шкірянці та шоломі, заховав очі під окулярами-«консервами» 19, відгородившись від світу. Щойно пасажери всілися, повернувся до капітана. Той глянув на Кліма.

– Кажіть, як їхати.

– Адреса...

– До буса. Федір міста не знає. Німецькою володієте?

– Трохи.

– З ним краще нею. Думаю, ваших знань вистачить, аби пояснити дорогу.

Вирішивши нічому не дивуватись, Кошовий сказав механіку кілька фраз, для певності показавши руками напрям. Той, аби ліпше чути, розстебнув шолом, піднявши «вуха» догори, від цього став виглядати доволі кумедно. Вислухавши, мовчки кивнув, насунув шолом сильніше, запустив мотор.

Чхнувши, «даймлер» рушив, підстрибуючи на бруківці.

– Здивовані? – спитав Зубов. – Війна з німцями, а в мене водій – німець.

– Світ валиться Бог знає куди. Мене б не заскочив тепер навіть китаець. І все одно: німець – Федір? Обрусів?

– Його звуть Теодор, – охоче пояснив капітан. – Один із кращих водіїв, він зі мною вже третій рік. Справді, обрусілий німець, із колоністів. Але вважає себе патріотом Росії. Народився у Таврії, там є шведські та німецькі поселення. У минулому – спортсмен, брав участь у перегонах, здобував кубки під російським прапором. Коли почалася війна, поміняв ім'я на російське, близьке за звучанням. Останнім часом так багато хто робить. Чули – назви вулиць міняють.

– Еге, – кивнув Клим. – Читав заклики київського купецтва підтримати перейменування. Київська губернія, чув, не хоче вже торгувати німецьким товаром.

– Патріотизм.

Знизавши плечима, Кошовий зосередився на дорозі – саме зараз водій ледь не завернув у протилежний, ніж треба, бік. Зубов теж замовк. Поки ім не було, про що говорити.

Вони їхали колись людними вулицями. Тепер хідниками йшли переважно військові, повз яких швидко проходили цивільні, намагаючись відвертати очі. Життя не відчувалося, хоч день тільки почався. Іноді перехожі озиралися на «даймлер», проводжаючи поглядами, і всякий раз Климові здавалося: люди дивляться на нього, впізнають, хоч точно знав: усе зовсім не так, до його персони нікому немає діла.

Зупинившись на Личаківській біля потрібної брами, Федір-Теодор знов озирнувся на капітана, не піднімаючи масивних окулярів.

– Чекаємо, – мовив той німецькою, до Кошового заговорив, як раніше, російською: – Вам вистачить двадцяти хвилин?

– Для чого?

– Самі ж хотіли перевдягнутися.

– Так. Але ще помитися, поголитися.

– Чимось доведеться жертвувати. На площі Ринок чекає Платов. Я не велів йому виходити. В одному помешканні з тілом замордованої коханки він уже кілька годин.

– Боїтеся за душевний стан офіцера російської імператорської армії?

– Іронія тут зайва, пане Кошовий. Навіть я не хотів би опинитися на місці капітана.

– А в його ситуації? Зубов криво посміхнувся.

– Смію завірити вас: у його ситуації я навряд чи колись опинюся. Одружений, маю сина й донечку, своїй дружині вірний. Нехай це прозвучить старомодно, адже нове століття задає інакші правила. Досить, ідіть, не баріться. За вашим паном Віхурою вже поїхали, привезуть туди ж.

Випите ще шуміло в голові. Кишки грали сумного марша – Клим пропустив тюремний сніданок. Сперечатися марно, просити щось на зуб – принизливо. Він і без того забагато в собі притлумив, пристаючи на капітанову пропозицію.

Вибрався з салону, зайшов у браму.

Двері відчинив Гнат Бульбаш, з чийого кашкета на Кошового дивилася новенька кокарда у вигляді двоголового орла. Двірник зиркнув на нього підозріло, потягнувся за свистком, та Клим, ступивши крок убік, кивнув на «даймлер» та офіцера в салоні. Щось буркнувши собі під ніс, Бульбаш посунувся, пропустивши пожильця, – і тут же, за звичкою, простягнув долоню, чекаючи подяки.

Іншим разом Кошовий би промовчав.

Тягар останніх днів дав про себе знати: примруживши презирливо очі, він виплюнув на Гната коротку матюкливу фразу, наслідуючи манеру київських візників звертатися до лінєвих коней. Бульбаш ніколи раніше не чув від пана адвоката нічого подібного. Тим більше не чекав, що той наважиться лаятися тепер, у своєму становищі. Хотів відповісти, навіть розкрив рота – але, уздрівши на сходах домовласника, закрив його, почухав бороду й пішов геть, лишивши Кліма та Зінгера сам на сам.

– Ви надовго, пане Кошовий? – запитав той тихо, витираючи хусткою вологу від поту лисину.

З приходом до Львова російської армії домовласник зняв незмінну ярмулку й заховав подалі. Бульбаш, знахабнівши, почав вимагати собі додаткову платню, інакше погрожував розказати православним, хто тут справді мешкає. Домовласник, не знаючи, що робити, не найшов нічого кращого, як прийти з цим до Кліма. Той, розуміючи власне хистке становище, усе ж відкликав Гната, притиснув до стіни й сказав:

– Думаєш, пан Зінгер ховається за іконами? Хіба по ньому не видно, скотино ти така, якого він походження? Так шановне панство виявляє свою лояльність, гов'ядина ти! На лояльних містян зібрався доносити? Налаштовувати інших проти нової влади? Хіба не чув розпорядження – людей не накручувати, не лякати, всіляко пояснювати переваги Російської імперії? Ходи зі мною, разом у поліції поговоримо.

Бульбаш намагався опиратися, та потім зрозумів – Кошовий говорить діло. Все лишилося, як є. Більшість пожильців вирішила не тікати з міста, хай вже буде, як

буде. Стало погано: люди швидко збідніли, скотилися до злиднів, платити за проживання нічим, заощадження танули, кошти йшли на їжу, їх витягав чорний ринок. До всього каналізація та водогін почали працювати з перебоями, тут жоден домовласник нічого не міг удіяти. Трималися на плаву ті, хто пускав російських офіцерів чи інших, котрі дістали у Львові службу та платню. Зінгерам пощастило: практика насильницьких виселень їх оминула, бо пожильці зберігали нейтралітет та відповідну до часу лояльність. І водночас не пощастило – довелося спершу знизити платню, потім – узагалі про неї забути невідомо, на який час.

– Не знаю, чи надовго, пане Зінгере, – чесно відповів Клим. – Зараз ані Бог, ані чорт нічого напевне не знають.

– Ваша правда, – погодився той. – Маєте знати: я дуже тішуся, що вас випустили.

– Та де, – сумно посміхнувся Кошовий. – Я й сам не знаю, чи звільнили мене, чи ні.

– Як то так?

– Їбуває. Скажіть краще, хтось зайняв мої апартаменти?

– Поки Бог милував. Сам дивуюся, маю дуже вдале місце.

– Я перевдягнуся, бо на мене чекають. Повернуся – поговоримо, як буде час.

Зінгер зник у себе, а Кошовий, піднявшись, відчинив двері, зайшов.

Тут лишилося все, як було – розкидане, вивернуте, розкурочене після трусу. Книги, взуття, білизна та одяг валялися перемішані всюди, де їх кинули. Не стримавшись, Клим нахилився, підняв із підлоги та склав стосиком на робочому столі кілька книжок, від однієї з яких відірвали палітурку: бо українською мовою, під обкладинкою такого видання могло, як казали, бути щось крамольне, незаконне, спрямоване на підлив устоїв імперії. Скинувши брудне пальто, потім – роздягнувшись повністю, пожбуривши просякнутий тюрмою одяг окремо в куток, він пошукав і знайшов не свіжі, зате чисті кальсони, спідню сорочку, повозився зі шкарпетками.

Як виглядатиме – не переймався.

Натягнув штани в смужку, хотів одягнути сорочку, та передумав, поміняв її на плетений светр із відкоченим коміром. Швидко оглянувши помешкання, не побачив ніде нового, справленого весною пальта, з того часу майже не вдягненого. Припустивши – хтось міг потягнути, той самий Бульбаш, наприклад, вирішив поки не морочитися, узяв те, в якому прийшов, хоч одягати його все одно було гидко. Зате капелюхи збереглися, лиш пожимакались. Розправивши один, Кошовий прилаштував убір на голові, критично глянув на себе в дзеркало.

Аж тепер помітив – скло розбите, тріщина пішла навскоси.

Як повернеться – треба викинути.

– Шляк би вас трафив, пане Кошовий! Війна війною, а вам усе свербить! Паскудна

звичка – втягувати мене у свої авантюри!

Так зустрів Клима біля брами на площі Ринок, з тильного боку ратуші, Марек Віхура. Востаннє вони бачилися у квітні на вечірці, котру комісар львівської кримінальної поліції дав із нагоди відставки. Зібралися лише близькі, тим більше оцінив запрошення Кошовий. Господинею була не пані Віхурова, як належало, – зібрання взяла у свої руки Магда Богданович. Вона натиснула на доступні лише їй важелі, і для невеликого товариства на цілий вечір зарезервували ресторан готелю «Жорж», де вона мешкала після чоловікової смерті. А з певного часу її почали сприймати не так за пожилицю, як за особу, котра має тут певні права.

Прощання зі службою вийшло невеселим, хоч Магда докладала чималих зусиль, аби загальний настрій не падав. Присутні прийняли правила й весь вечір старанно не говорили про погане. Пані Віхурова була мало не єдиною, хто тішився щиро: її чоловік відставку заслужив і тепер зможе присвятити більше часу власному здоров'ю. Сімейний лікар десять останніх років виявляв у Віхури різні хвороби, а дружина квокотала над ним. Не лише розорюючись на ліках, а й застосовуючи різні можливості народної медицини. Але вона розуміла: комісар міг працювати ще кілька років, маючи до своєї роботи хист та натхнення. Злочинці й колеги ставилися до Віхури однаково: боялися й поважали. Рішення прийшло хоч не відразу, визрівало кілька місяців, і комісар таки зважився, щоб не втратити цю саму повагу.

Марек Віхура подав у відставку, щойно завершився процес над Різником із Городоцької.

Убивцею п'яťох жінок легкої поведінки. Одного нещасного, душевно слабого чоловіка.

І актриси Барбари Райської, нареченої адвоката Кошового.

У власній спальні, напередодні власного весілля. У той день і час, коли комісар керував складними, добре продуманими Климом ловами вбивці-маніяка. Потім він картав себе: міг додуматися до елементарного – виставити охорону, навіть переконати Басю пустити поліцейських агентів до себе на час операції. Хоч як би Кошовий не заперечував, Віхура був неблаганний: показав себе як фахівець із найгіршого боку. Дочекавшись вироку та привітавши судове рішення разом із усіма стоячи й оплесками, комісар наступного ранку поклав власній кар'єрі поліцейського край.

Перші місяці війни не змінили Віхуру хіба зовні. Високий зріст, широкі плечі й міцна постава робили його подобою дбайливо обтесаної кам'яної брили. На перший погляд, цей чоловік справляв враження цілком здорової людини. Причому – такої, якій здоров'я дозволяє приймати на груди будь-яку кількість алкоголю, вина та коньяку, без особливої шкоди для організму. В оману вводив червоний колір обличчя, який зазвичай мають просмалені пияки. Проте Марек Віхура вже скоро як десять років не пив нічого міцнішого за світле пиво. Та і його вкрай рідко. Міг потягнути ще келих-другий шампанського, якщо запрошували на офіційні урочистості. Кров постійно приливала до лиця, бо гроза львівських злочинців мав, серед інших болячок, проблеми з судинами. Пані Віхурова була на сполох, коли чоловікове лице з густо-багряного ставало рожевим – це ознака поганого чуття. Коли інші бліднули, кремезний комісар робився рожевим.

Саме такий колір обличчя Віхури мало зараз. Також усякий, хто добре знав відставного комісара раніше, міг побачити: колись дороге пальто, підігнане під

поважну поставу людини-гори, нині висіло, мов на вішаку. Дотепер він не міг схуднути, списуючи особливість на поважний вік – мужчини, розмінявши шостий десяток, невпинно починають грубшати. Військова кампанія та стрімке входження російської імператорської армії до Львова надто скоро внесло корективи – зараз Віхура, як і переважна більшість містян, харчувався не тим, що дозволяють лікарі, а тим, що вдавалося роздобути.

Голод насувався поволі, невпинно. Це відчувалося, як раніше – наближення війни, і Магда, котра стала частіше спілкуватися з пані Віхуровою, якось переказала Климові: та вмовляє чоловіка кинути все й перебратися ближче до села. Мала родичів серед довколишніх дрібних поміщиків-цукроварів, готова була жити в тіснязі, аби лиш чоловік не підірвав здоров'я остаточно й невідворотно. У Львові протримається нині не всякий здоровий, куди вже Віхурі з його болячками. Та не вийшло, відставний комісар уперся, тікати наміру не мав, тож вирішили якось жити.

– Радий вас бачити, пане Мареку.

– Заради такої можливості ви посилаєте по мене російських вояків? – Віхура кивнув на двох солдатів і унтер-офіцера, що тупцяли осторонь, позираючи на «даймлер» контррозвідки, з якого вийшов Кошовий. – Пані Віхурова зачала кричати гвалт. Вирішила – мене арештовують.

– Хіба вам нічого не пояснили?

– За мною просто прийшли, пане Кошовий! Озброєні військові! Жоден із цих хлопів не говорить ані польською, ані німецькою!

– Даруйте за незручності, – мовив Зубов німецькою, ступивши ближче й козирнувши. – Ми ще налагоджуємо стосунки з новими підданими Його Величності. Труднощі перехідного періоду є.

– Обшуки й арешти – труднощі перехідного періоду? – зиркнув на капітана Віхура.

– Від мене нічого не залежить, – сухо відповів Зубов. – Цапа відбувайла в моїй особі шукати не слід. За дії кожного недалекого хама не маю наміру відповідати. Вільні! – кинув унтеру, вже російською.

Той витягнувся, віддав наказ солдатам, повів їх геть.

– Чого зволить пан офіцер? – Віхура вже трохи заспокоювався.

– Вам усе пояснить пан Кошовий.

– То все ж таки – ваші штучки? – відставний комісар знову зиркнув на Клима.

– Що я маю пояснити?

– Залучити пана колишнього поліцейського до нашої справи.

– Поліцейські не бувають колишніми, – буркнув Віхура. – Як і військові, до речі. А ось комісари йдуть у відставку.

– З формулюванням визначимося, – відмахнувся Зубов. – Ми витрачаємо забагато

часу, панове. Самі побачите. Видовище красномовне. Прошу за мною.

Розділ п'ятий

Перший свідок і чоловічі капці

Видовище справді не потребувало додаткових коментарів.

Посеред невеличкої зали помешкання на другому поверсі, вікна якого виходили на похмуру осінню площу, лежала, розкинувши руки, жінка. Обличчя закривали просякнуті кров'ю пасма волосся, яке за життя мало колір стиглого каштану. Кров тут була всюди – довкола голови, на її халаті, на світлій сорочці, що з-під нього визирала, круг тулуба, на стінах, на дзеркалі. Складалося враження – вбивця навмисне розбризкав її, роблячи якийсь, зрозумілий лише йому, останній кривавий акорд.

У кутку валявся важкий підсвічник. Гострі краї його, як і вся основа, теж вимастилися в кров. Віхура миттю повернувся в недалеке минуле, коли опинятися на місцях злочинів та оглядати трупи для нього було ледь не щоденною справою та неодмінною частиною роботи.

Відтак відразу пожвавився. На його обличчя навіть повернувся звичний червоний колір. Безцеремонно відсунувши плечем Зубова, відставний комісар присів біля знаряддя вбивства, потім став навколішки, оглянув, не торкаючись руками. Розпрямивши спину, витяг із кишені футляр із слонової кістки, звідти – рогові окуляри в товстій оправі, начепив їх, знову приглядився.

– Били цим, – мовив, не повертаючись, ніби в когось були сумніви. – По голові, багато разів. Мозок вибили. Ось, запікся.

Тицьнувши пальцем в основу підсвічника, Віхура, уже ні на кого не зважаючи, обережно, аби не стати в кров, підступив до мертвого тіла. Нависнувши над ним, придивився уважно.

– Вона давно так лежить, – зробив висновок. – Кров загусла. Хоча, думаю, коли б її не знайшли, – не врятували. Так луплять із ненависті, коли охоплює сліпа лють.

Обійшовши тіло, Віхура присів з протилежного боку, над головою, легко торкнувся пучками розбитого черепа.

– Спершу вдарили сюди, отак, – вказівний палець пересунувся до маківки. – Вона не чекала удару, бо напали ззаду. Втім, могло бути інакше.

– Як? – хором запитали Кошовий та Зубов.

– Теж не чекала нападу. Або тому, що довіряла вбивці. Тобто не бачила небезпеки

саме від нього, з його боку. Хоча... так чи інакше вона його знала. Вхідні двері ж цілі, сама відчинила, не ламали. Я звернув увагу.

Нічого більше сказати не встиг.

Досі причинені двері в сусідню кімнату, спальну, рипнули. Їх прочинив молодик в офіцерській формі й застиг у проїмі, тримаючись за край, аби не впасти.

– Антон Платов, – зітхнув Зубов. – Знайомтеся, панове.

Капітан мав причини для скорботи.

Його молодший товариш був п'яний або вже, або ще не проспався з ночі.

Платов був босий, у розстебнутому кітелі, чорняве волосся стояло сторчма. Правильні риси обличчя псувала нетвереза гримаса – так дивляться напідпитку, коли намагаються розібратися, що вони пропустили і що відбувається з ними, шукаючи своє місце в загальному гармидері.

– Якого чорта! – гаркнув він, упершись правицею в одвірок, лівою рукою далі стискаючи двері.

– Я збираюся запитати це саме у вас, – відчеканив Зубов, насилу стримуючи злість. – Ви, капітане, лишилися тут добровільно. Охороняти тіло й чекати мого повернення. Замість цього... Немає слів!

Не так вибачаючись, як відчуваючи – сторонні не мусять таке бачити, особливо коли йдеться про офіцерів імператорської армії, Зубов повернувся до Кліма, говорячи до нього німецькою, та адресуючи слова також Віхурі:

– Пан капітан шокований трагедією. Він мав стосунки з убитою, і ця жінка справді багато значила для нього. Додалися відомі вам делікатні обставини, пане Кошовий. Нерви здали. Я правий? – він глянув на Платова.

– Я її любив, – відгукнувся капітан луною, так само перейшовши на німецьку, потому зовсім недоречно, не відповідно моменту гикнув. – Пардон, панове. Я не повинен... Але я... – знову гикавка, – заплутався.

– У чому ви заплуталися? – швидко спитав відставний комісар, знімаючи окуляри. – Вас лишили тут на якийсь час. Отже, тіло знайшли не тепер, давніше. Коли, нині вночі? Скільки годин тому? Хто виявив – ви, пане офіцере?

– Він не говоритиме з вами в такому стані, – заперечив Зубов.

– Я можу говорити! Я при пам'яті! – вигукнув Платов. – Поки ви десь їздили, мені вдалося поспати. Задля цього знайшов тут кон'як, сам же приніс його сюди раніше. Французький...

– Вижлуктили все?

– Лишилося. Ходімте, я...

Зубов, рішуче обійшовши тіло, став між капітаном та Віхурою.

– Обставини міняються, панове. Вибачте. Поки мій товариш не прийде до тями, розмовляти зі сторонніми я йому не дозволю.

Тепер Клим відчув – його вихід.

– Момент! – промовив голосно, клацнувши пальцями, аби привернути до себе загальну увагу. – Шановне панство, половина з присутніх не розуміє, що до чого і хто тут є хто. Пан Віхура відразу почав діяти, як звик, не з'ясувавши до пуття, в чому справа. Пан Платов не знає, для чого сюди привели двох чужих. Пан Зубов готовий помінати свої ж плани, але навряд чи це мудро.

– Поясніть, пане Кошовий.

– Дуже просто, пане капітане. За всіма законами, той, хто першим виявив злочин, тим більше насильницький, й повідомив про те, не важливо кого, є водночас підозрюваним і свідком.

– Хто тут підозрюваний?! – рявкнув Платов, і, аби все відбувалося не поруч із трупом, його п'яний вигук прозвучав би комічно.

– У меншій мірі, в меншій, – поспішив заспокоїти його Клим. – Передусім ви важливий свідок. І якщо зараз пан Зубов почне давати вам раду, клопотатися про залагодження справи перед вашим начальством у Генеральному штабі, тим часом приховувати вбивство його коханки вже стане неприпустимим. Ви даєте справі хід, сюди збігається кримінальна поліція, і право першого допиту матиме слідчий. Моя місія зводиться на пси. Бо щоб успішно, як ви хочете, провадити її, я мушу знати більше, ніж офіційні дізнавачі. І те, що свідок ім із відомих усім причин розказувати поки не буде. А досвід пана Віхури нам узагалі не знадобиться. Словом, або я говорю зі свідком і пан Марек при цьому присутній, або... – він зробив паузу, розуміючи – зараз із рівним успіхом блефує та наривається, все одно завершив: – Або повертайте мене назад у камеру, якщо вам потрібно судити когось, подібного до мене.

Зубов насупився.

Адвокатський довід негайно дав Кошовому підказку: цей капітан із тих, хто терпіти не може, коли хтось замість нього стає на капітанський місток, починає керувати й робить уже правильно.

Хоч віко сіпнулося, проте переможного блиску в очах Клим не стримав.

– Добре, – видувив із себе Зубов. – Я маю бути присутнім при допиті свідка.

– Розмові, – тут же поправив Кошовий. – Допитувати його в нас із паном Мареком нема жодних офіційних повноважень. Навряд чи пан Платов скаже нам таке, про що не говорив вам чи не хоче вас повідомити. Ваша присутність збиватиме його.

– То є так, – ствердно кивнув Віхура. Зубов знову зітхнув, тепер уже приречено.

– Робіть, як знаєте. Але не тягніть. Самі ж кажете – мертве тіло вже й так перележало.

– Зараз трупи можуть лежати довше, навіть на виду в усіх, – вкрутив відставний комісар. – Людей частіше мордують, бо війна. Вам, панове офіцери, не треба

додатково тлумачити: вбивство під час війни здебільшого злочином не вважається. А того, хто знищить більше народу особисто чи віддасть відповідний наказ, можуть урочисто нагородити.

Зубов промовчав.

А Віхура ступив до Платова, кивком змусивши його повернутися назад у спальню. Кошовий рушив за ним.

Двері причинилися.

– Ви справді думаєте, що я вбив Божену?

Сидячи на зібганому ліжку, капітан крутив головою, дивлячись по черзі на кожного з присутніх. Схоже, таки тверезів, бо один шок змінив інший. Звернувши раптом увагу на зовнішній вигляд, Платов квапливо привів волосся до ладу, взявши з креденсу черепаховий коханчин гребінь, потому застібнув кітель, обсмикнув краї. Глянувши на босі ноги, поворушив пальцями, додаючи ситуації зовсім недоречного комізму. Кинувши погляд на чоботи в кутку, заховав ступні в домашні капці.

Чоловічі.

– Ваші? – кивнув на них Кошовий.

– Хто? А! – капітан провів долонею по лицю, ніби стираючи щось невидиме. – Переважувався, як приходив. Божена наполягала. Дуже хотіла, аби по-домашньому. Навіть коли війна... Тобто... Тим більше, що війна... Спершу Антон Платов спробував говорити німецькою, та Клим для зручності свідка перейшов на російську, перекладаючи Віхурі швидко й точно. Відставний комісар поки відсторонився, відсунув у куток фотель, примостився в ньому, не знімаючи пальта й капелюха. Руки спершу схрестив на грудях, потім запхав у кишені, виглядаючи в затісному для своєї статури кріслі незграбно.

– Ваша коханка тримала вдома чоловічі капці, – сказав Кошовий.

– До чого тут... Куди ви хилите, пане... не знаю, як вас...

– Климентій Кошовий, – додав, подумавши хвилю. – Адвокат.

– Мені потрібен адвокат? – капітан почав заводитися. – Звідки ви взяли? Хто вас кликав? Узагалі – якого чорта тут відбувається?!

– Жорстоко вбито жінку, з якою ви мали інтимні стосунки, – спокійно пояснив Клим. – Усупереч усім правилам ваш товариш, капітан Зубов, доручив мені провести дізнання приватно.

– А?... – Платов кивнув на Віхуру.

– Досвідчений львівський поліцейський. Без його допомоги я не матиму правильних відповідей на деякі питання. Пане капітане, давайте відразу домовимося: друзями ми з вами бути не можемо, ворогувати з вами та всією російською армією не хочемо. Заради власної безпеки, тут і тепер. Проте, з'ясовуючи обставини цього

злочину, діяти маємо намір у ваших інтересах.

– Не беріть на себе забагато, – буркнув Віхура польською.

Зрозумів Платов чи ні – хтозна. Ковзнув поглядом на відставного комісара, видихнув, зосередився на Кошовому.

– До ваших послуг. Прошу сідати.

Примостивши навпроти капітана стілець, Клим осідлав його, свое пальто для зручності розстебнув, капелюха збив набакир.

– Почнемо спочатку. У помешканні жінки, з якою ви мали інтимний зв'язок, уже знайшлися чоловічі капці. Бачу, добротні, та не нові. Отже, куплені не спеціально для вас. Одруженою Божена Микульська, здається, не була. Розлученою – так само. Вас не здивували оці капці в оселі молодої панни?

Перш ніж відповісти, Платов підвівся, важко видихнувши при цьому, взяв напівпорожній графин, налив у склянку води, жадібно випив, облизав сухі губи.

– Ні. Чесно кажучи, не сушив цим голову.

– Даруйте за те, що скажу, бо можу образити вас... Ви в панни Божени навряд чи були першим чоловіком.

Капітанові очі блиснули вогнем, та він стримався.

– Це правда. Не бачу тут нічого... розумієте... такого...

– Я теж, – кивнув Клим. – Проте бачу інше: ви в панни Микульської були не першим мужчиною, але й не першим коханцем, котрий отак, запросто, приходить сюди, перевзувається в капці, сидить у фотелі, на ліжку тощо. Мав нагоду вести чимало кримінальних справ побутового характеру. Відставлені чоловіки, экс-коханці, навіть жінки, колишні дружини й коханки, – це надзвичайно ревнива публіка.

При цих словах Віхура заворушився, збираючись щось додати. Та враз мотнув головою, відвернувся до вікна.

– То ви, пане Кошовий, по капцях дійшли висновку, що вбивця – колишній коханець? – стрепенувся Платов.

– Не лише. Жертва відчинила двері та впустила вбивцю без боязні.

– Їй погрожували, – мовив раптом капітан.

Тепер Віхура насторожився, подався вперед, обмінявся швидким поглядом із Климом. Той теж випростався, став урівень із Платовим, не запитав – виплюнув:

– Хто? Коли? Як?

– Божена жалілася. Кілька разів, двічі або тричі за короткий час. Підкидали записки, били вікна. Зволите побачити в залі. Я дивом розшукав у цьому місці скляра, аби замінити потрощене. Не затикати ж подушкою...

– Інші затикають, – кинув Віхура, зиркнувши на капітана з-під капелюха.

Клим і собі не стримався.

– Ви чудово розумієте, чому в королівському місті зараз неможливо знайти не лише скляра, а й іншого ремісника, – і тут же перескочив до ближчої теми: – Записки зберегли?

– Хотів віднести, куди слід.

– Наприклад?

– Поліція. Чи контррозвідка...

– Думаєте, там перейнялися б погрозами, які отримує львів'янка, котра спить з офіцером ворожої армії?

Платов знову спохмурнів.

– Як на людину, котра ходить по линві, ви вже забагато собі дозволили, пане Кошовий.

– Але картина виглядає саме так! – відповів Клим жорстко. – Поки історія не виходить за межі вашого інтимного життя, військова контррозвідка в неї не влізе. Лишається поліція. Чому справді не пішли туди?

– Божена не бачила сенсу. Порвала й спалила, по всьому.

– Нехай так, – повів плечима Кошовий. – Зате маємо дуже цікаву картинку, яснішу, ніж навіть півгодини тому.

– Поясніть, – це сказав Віхура.

– Вбивця мав бути не просто добрим знайомим, а близькою, довіреною особою, аби панна Божена, котрій погрожували вже не раз, впустила його без страху. Маємо доволі вузьке коло підозрюваних, панове.

– Нема ще жодного, – буркнув Платов.

– З'ясуємо, з ким ваша коханка мала тісні стосунки, не конче інтимні, – матимемо кандидатів. Навряд станом на теперішній час їх може бути забагато.

– Чому? – стрепенувся капітан. Клим не стримав посмішки.

– Слухайте, вам кортить, аби в неї чоловіків було більше?

– Ви знову переходите межі, пане Кошовий.

– Я це вже від вас чув. Тлумачу: зв'язок із вами панна Микульська не приховувала. Про це, зокрема, свідчать згадані вами погрози. Тому в пристойному товаристві знатися з нею перестали, хоч до того часу вона напевне оберталася саме в ньому. Розірвати зв'язок, припинити вітатися, переходити на інший бік хідника – ось вони, методи покарання.

– З вашої логіки виходить, потенційний убивця мусив би приховувати факт спілкування з Боженою, – зазначив Платов миролюбніше.

– О, ви теж починаєте комбінувати! – Кошовий клацнув пальцями. – Напрямок визначений вірно. Треба виявити того чи тих, хто старанно приховував свої контакти з убитою. Не лише від вас, пане капітане. Передусім від громади, свого ближнього кола. Звідси питання: вам такі люди не знайомі?

– Ні! – відрубав Платов, та за мить перепитав: – Про чоловіків чи жінок мова?

– Якщо знаєте жінку, ладну отак орудувати підсвічником, аби звести з вашою коханкою рахунки... – Клим розвів руками. – Хіба маєте конкурентку.

– Господь із вами!

– Чудово. Жінок викреслюємо. Можете щось сказати про чоловіків?

– Ні, – капітан говорив уже не так різко, проте не менш категорично.

Кошовий потер руки, зиркнув на Віхуру, ніби перевіряючи, чи правильно веде розмову. Відставний комісар кивнув, зрозумівши погляд саме так. А Кліма чимдалі захоплював азарт.

– Божена когось підозрювала? Припускала, хто може погрожувати?

– Конкретних осіб не називала. Хоча я намагався говорити з нею про це.

– Як ви познайомилися? Де, коли, за яких обставин? Платов заповнив чергову паузу, знову хлюпнувши собі води. Вихилив не відразу, покрутив склянку в тонких аристократичних пальцях, для чогось глянув через скло на Кліма, потім на Віхуру.

– Я обов'язково повинен розказати?

– Так.

– Що це дасть?

– Може бути важливим, як почався ваш зв'язок. Чия ініціатива, хто першим пішов на контакт?

Капітан нарешті випив воду, далі грався порожньою склянкою.

– Тепер розумію... Тобто... Все якось...

– Сміливіше, – підстьобнув Віхура, звернувшись до капітана німецькою.

– Божена підійшла сама, – вичавив Платов. – Виявила до мене інтерес. Боже, аж тепер доходить, заднім числом: виділила серед інших, пішла просто до мене. Був якийсь прийом в ресторані готелю «Жорж». Здається, граф Бобринський тоді наказав... рекомендував... словом, демонструвати містянам лояльність російської армії. Нас не треба боятися, ми принесли мир... Хто запрошував дам, чи просили їх спеціально – поняття не маю. Сам був серед гостей, Божена зробила знак бокалом з протилежного кута ресторанної зали, я салютував у відповідь... Вона дуже гарно почала розмову.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=23819927&lfrom=362673004) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

Примечания

1

Граф Бобринський, Георгій Олександрович (1863–1928), у 1914–1915 роках генерал-губернатор Галичини, проводив послідовну політику русифікації.

2

Тут: склеп – крамниця.

3

Наскрізний прохід між вулицями Коперника та Крутою (тепер – М. Вороного) з торговою галереєю, накритою ажурною заскленою металевією конструкцією довжиною 120 метрів і шириною 18 метрів. Пасаж був одним з перших сецесійних об'єктів у Львові, споруджений у 1898–1900 роках. Загальна площа пасажу становила 5750 квадратних метрів. У пасажі Міколяша були два кінотеатри, ресторан Орловського,

кав'ярня Гугета, магазини порцеляни, солодощів, квітів, фотосалон. Ввечері пасаж саяв ілюмінацією, взимку опалювався. Зруйновано 22 червня 1941 року.

4

Тимчасове військове генерал-губернаторство Галичини, створене за наказом головнокомандуючого російської армії великого князя Миколи Миколайовича від 22 серпня 1914 року. Підставою стало тимчасове положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими по праву війни. Існувало до 15 березня 1916 року.

5

Платов, Матвій Іванович (1751–1818), отаман Донського козачого війська, генерал від кавалерії, засновник Новочеркаська та родоначальник військової династії.

6

Німецька імперська армія (Deutsches Kaiserliches Heer), або Рейхсхеер (Reichsheer), назва збройних сил під командуванням кайзера Вільгельма Другого.

7

Укріплення в складі Нової Печерської фортеці (Київ), споруджене 1844 року. Використовувалося як політична в'язниця з особливо строгим режимом у 1860-х роках після придушення польського повстання і на початку XX ст.

8

Найстаріша діюча в'язниця у Львові. Розташована на вулиці Городоцькій, 24 в будівлі, перебудованій зі старовинного римсько-католицького монастиря жіночого ордена Святої Бригіди.

Зневажливе визначення національно-визвольного руху українців в Російській імперії. Термін почав вживатися у XVIII ст. після виступу гетьмана Івана Мазепи проти російського царя Петра I у 1709 р. у відношенні до прихильників гетьмана, а пізніше і до інших, кого підозрювали у нелояльності до режиму. Прагнення до відокремлення від Росії розглядалося російськими націоналістами як сепаратизм і зрада.

Літературно-науковий і загальнополітичний місячник російською мовою, виходив у Москві (1912–1917) під фірмою видавця й адміністратора Якова Шереметинського. Метою журналу було ознайомлення російських читачів з українськими культурними надбаннями та піднесенням української національної свідомості.

Русини: самовизначення східнослов'янського населення Київської Русі, а після її розпаду, щодо українського та білоруського населення Великого Князівства Литовського, Речі Посполитої, Австро-Угорщини та інших країн.

Народовці: суспільно-політична течія серед молоді західноукраїнської інтелігенції ліберального напрямку, що виникла в 1860-х роках у Галичині, на Буковині та Закарпатті. Ідеологічно народовці були опонентами галицьких русофілів.

Газета, провідний орган русофільського спрямування в Галичині.

14

Вбивство 28 червня 1914 ерцгерцога Франца Фердинанда, спадкоємця австро-угорського престолу, та його дружини герцогині Софії Гогенберг у Сараєві сербським гімназистом Гаврилом Принципом, членом сербської терористичної організації «Млада Босна». Принцип входив до складу групи з 5 терористів, яких координував Данило Іліч. Вбивство стало формальним приводом для початку Першої світової війни.

15

Рогатки (рогачки): своєрідні міські кордони, перепускні пункти, що регулювали рух до міста – з міста.

16

Польський політичний та громадський діяч, віце-президент Львова.

17

Завойовані території Галичини і Буковини російська влада визначала як початок процесу возз'єднання слов'янських земель під проводом Російської імперії.

18

Невибаглива невеличка п'єса для фортепіано, з неї зазвичай починається навчання новачків.